

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ З АНГЛІЙСЬКОЇ
МОВИ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему **УКРАЇНСЬКА ХРИСТИЯНСЬКА ЛЕКСИКА В
АНГЛОМОВНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0350-1 ап-з
спеціальності 035 філологія
спеціалізації 035.041 Германські мови та
літератури (переклад включно),
перша – англійська
освітньо-професійної програми
Переклад (англійський)
Стовбур Ольга Володимирівна

Керівник к.ф.н., проф. Клименко О. Л.

Рецензент д.ф.н., проф. Зацний Ю. А.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет іноземної філології

Кафедра теорії та практики перекладу з англійської мови

Освітній рівень магістр

Спеціальність 035 Філологія

Спеціалізація 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно),
перша – англійська

Освітньо-професійна програма Переклад (англійський)

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувач кафедри теорії та
практики перекладу з англійської
мови**

« ___ » _____ 2021 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА
СТОВБУР ОЛЬЗИ ВОЛОДИМИРІВНІ**

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи магістра (проєкту) «Українська християнська лексика в англомовній інтерпретації»

Керівник кваліфікаційної роботи (проєкту) Клименко Ольга Леонідівна,
к.ф.н., проф.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «13» квітня 2021 року № 590-с

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи (проєкту)

Теоретичні засади дослідження української християнської лексики в англомовній інтерпретації, тематичні та генетичні характеристики християнської лексики в українській та англійській мові, перекладацький корпус розвідок (сакральний ономастикон, догмати, віровчення, церковний устрій).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) встановити основні положення взаємодії мови, культури та релігії; дослідити історію вивчення християнської лексики у вітчизняному мовознавстві; провести генетичний аналіз християнської лексики в

українській та англійській мовах та виявити їх загальні та специфічні риси; окреслити тематичні групи української християнської лексики; охарактеризувати напрямки та стратегії перекладу релігійного тексту; визначити основні способи англомовного відтворення одиниць української християнської лексики; науково аргументувати стратегію та механізми перекладу та їх доцільність.

5. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи (проєкту)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Клименко О. Л., к.ф.н., проф.	07.05.2021	07.05.2021
Розділ 1	Клименко О. Л., к.ф.н., проф.	03.06.2021	03.06.2021
Розділ 2	Клименко О. Л., к.ф.н., проф.	15.07.2021	15.07.2021
Висновки	Клименко О. Л., к.ф.н., проф.	27.09.2021	27.09.2021

6. Дата видачі завдання 22.04.2021 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи (проєкту)	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	квітень 2021	виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	травень 2021	виконано
3.	Написання вступу	червень 2021	виконано
4.	Написання теоретичного розділу	серпень 2021	виконано
5.	Написання практичного розділу	вересень 2021	виконано
6.	Формулювання висновків	жовтень 2021	виконано
7.	Проходження нормоконтролю	листопад 2021	виконано
8.	Одержання відгуку та рецензії	грудень 2021	виконано
9.	Захист	грудень 2021	виконано

Автор роботи несе персональну відповідальність за відсутність в роботі несанкціонованих текстових запозичень (академічного плагіату)

Магістрант

(підпис)

(ініціали та прізвище)

Керівник роботи

(підпис)

(ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер

(підпис)

В. В. Погонець

(ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота – 87 сторінок, 168 джерел.

Об'єкт дослідження: українська християнська лексика релігійно-християнської сфери.

Мета роботи: встановити закономірності та виявити механізм англомовної інтерпретації українських лексичних одиниць релігійно-християнської сфери.

Теоретично-методологічні засади: ключові положення, розроблені українськими лінгвістами в діаспорі (І. Огієнко, О. Горбач, М. Юрковський, Я. Рудницький, М. Лесів тощо), сучасні лінгвокультурологічні (О. Михайлова, О. Жихарева, П. Мацьків) та лексикографічні дослідження (А. Ковтун, О. Ковтунець Л. Томіленко), зіставні розвідки (Л. Черноватий, Г. Боус, М. Борсук, Н. Попович)

Отримані результати:

У ході дослідження було виокремлено 2 групи типологічної класифікації – генетична (М. Юрковський, І. Павлова, Т. Полетаєва тощо) та тематична класифікації (О. Ковтунець, Ю. Браїлко, Н. Пуряєва тощо).

Найбільш частотними способами перекладу лексем на позначення основних християнських понять та догм а також певних власних імен та топонімів є пошук словникового еквівалента.

Інтерпретація лексем сакрального ономастикону та деяких інших одиниць сфери конкретних християнських понять, що є лакунарними в мові сприймача, зводиться в основному до винайдення відповідників, транскрипції/транслітерації, калькування, експлікації.

Ключові слова: *релігійна лексика; картина світу; богословські догмати; церковний устрій; сакральний ономастикон; еквівалентний відповідник*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ	12
1.1 Стан наукової розробленості проблеми в сучасному мовознавстві	12
1.1.1 Основні положення взаємодії мови, культури та релігії.....	12
1.1.2 Релігійна та мовна картини світу.	17
1.1.3 Релігійна культура та релігійна мова як складові мовної картини світу	21
1.2 Релігійна християнська лексика в мовознавчому аспекті.....	24
1.2.1 Історія розробленості проблеми	24
1.2.2 Визначення основних понять.....	28
1.2.3 Типологічна класифікація християнської лексики	32
1.2.3.1 Генетична класифікація.....	32
1.2.3.2 Тематична класифікація.	36
1.3 Релігійна християнська лексика в перекладознавчому аспекті.....	41
1.3.1 Релігійний текст як проблема перекладу, релігійний переклад	42
1.3.2 Стратегії перекладу релігійного тексту.	46
РОЗДІЛ 2 СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ РІШЕНЬ ПРИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОДИНИЦЬ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ	52
2.1 Загальні особливості перекладу одиниць сакрального ономастикону.....	52
2.1.1 Переклад теонімів та агіоантропонімів.....	53
2.1.2 Переклад іконімів.....	57
2.1.3 Переклад еортонімів	61
2.1.4 Переклад еклезіонімів.....	64
2.2 Відтворення абстрактних та конкретних понять української християнської лексики	68

2.2.1 Переклад одиниць на позначення богословських догматів та основних понять віросповідання	68
2.2.2 Переклад понять християнської етики та життя церкви	73
2.3 Переклад одиниць, що позначають конкретні поняття.....	76
2.3.1 Переклад назв на позначення будови та частин храму	76
2.3.2 Переклад назв на позначення місця богослужіння та його елементів ...	78
2.3.3 Переклад одиниць на позначення предметів церковної практики.	81
2.3.4 Переклад одиниць на позначення одягу священослужителів	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94

ВСТУП

Сучасний період розвитку людства позначається поворотом наукового пізнання до проблем духовності. Структура духовності, в силу своєї багатоаспектності, не може не бути об'єктом лінгвістики, яка має справу з мовою, де в знаковій формі закріплюються об'єкти як матеріального, так і духовного світу. Релігійна лексика пов'язана з особливою формою пізнання дійсності - релігійним баченням світу, а в її лексемах відтворюються історія, система цінностей та вірувань народу, його світобачення, все те, що робить кожний етнос унікальним.

Відродження наукового інтересу до християнської лексики є особливо важливим саме для нашої країни, в якій внаслідок відомих суспільно політичних подій ХХ с. здійснювалась дискримінація релігійної сфери, а відповідні дослідження навколорелігійної та навколоцерковної проблематики були практично заборонені. Ще більшої актуальності проблема вивчення християнської лексики набуває в світлі глобалізаційних світових процесів, коли з їх стрімким розвитком наукових, економічних, культурних та релігійних контактів між країнами все актуальнішими стають проблеми їх взаємодії. Все це, відповідно, і висуває на перший план питання перекладознавчого характеру.

Актуальність дослідження визначається:

- активізацією міжкультурної та міжконфесійної комунікації у світі;
- зростаючим інтересом філологічної науки до лексики релігійної сфери;
- недостатньою дослідженістю проблеми інтерпретації української християнської лексики англійською мовою.

Теоретичні підвалини для вивчення дотичних питань були закладені, в силу зауважених вище причин, ще українськими лінгвістами в діаспорі (І. Огієнко, О. Горбач, М. Юрковський, Я. Рудницький, М. Лесів тощо). Вони

вивчали процес становлення української церковної лексики, її етимологію, джерела і шляхи засвоєння та інші питання.

В сучасних дослідженнях ця група лексичних одиниць стала об'єктом активного аналізу лише після проголошення незалежності нашої держави. Українська християнська лексика зараз досить активно вивчається в різних напрямках: **лінгвокультурологічному** (О. Михайлова, О. Жихарева, П. Мацьків) та **лексикографічному** (А. Ковтун, О. Ковтунець Л. Томіленко) та інших.

Щодо порівняльного аспекту досліджень в цій сфері, то слід констатувати, що корпус зіставних розвідок, є досить незначним (Л. Черноватий, Г. Боус, Борсук М П. Н. Попович) і не носить системного характеру, а комплексне вивчення питань англомовного відтворення української християнської лексики обмежується лише спорадичними вузько-аспектними розвідками. Саме цим і зумовлюється як **актуальність** сфери дослідження, так і обрана **тема** дослідження.

Мета дослідження — встановити закономірності та виявити механізм англомовної інтерпретації українських лексичних одиниць релігійно-християнської сфери. Відповідно **об'єктом** дослідження стала українська християнська лексика; **предметом** — способи її перекладу англійською мовою.

Мета дослідження обумовила виконання конкретних **задач**:

- встановити основні положення взаємодії мови, культури та релігії;
- дослідити історію вивчення християнської лексики у вітчизняному мовознавстві;
- провести генетичний аналіз християнської лексики в українській та англійській мовах та виявити їх загальні та специфічні риси;
- окреслити тематичні групи української християнської лексики;
- охарактеризувати напрямки та стратегії перекладу релігійного тексту;

- визначити основні способи англomовного відтворення одиниць української християнської лексики;
- науково аргументувати стратегію та механізми перекладу та їх доцільність.

Матеріалом для дослідження слугували 153 одиниць християнської лексики, відібраних методом суцільної вибірки з церковно-релігійних текстів, що відносяться до жанру богословської та службово-церковної літератури, а також публіцистичних та художніх текстів, що включають в себе християнський компонент, лексикографічні джерела тощо.

Методи дослідження. В дослідженні були використані: метод суцільної вибірки відповідних лексичних одиниць, описовий та порівняльний методи аналізу матеріалу, вилученого з автентичних текстів, а також прийоми компонентного аналізу.

Наукова новизна полягає в тому, що багатоаспектна проблема англomовної інтерпретації української християнської лексики вперше вивчається у комплексі міждисциплінарних досліджень з залученням даних лінгвістики, перекладознавства, лінгвокультурології та теології.

Теоретичне значення представленого дослідження полягає тому, що його результати можуть поглибити розуміння проблем теорії перекладу та зробити певний внесок у розв'язання певних проблем перекладознавства.

Практичне значення полягає в тому, що представлені матеріали можуть бути використані як у відповідних теоретичних курсах, так і при роботі над створенням лексикографічних та навчально-методичних посібників з перекладу.

Апробація дослідження проводилася в ході обговорення результатів розвідок на науково-практичних конференціях:

1. Стовбур О. В. Англomовна номінація православних іконімів. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2021»* : у 5 том. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. Т. 3 С. 316–318.

2. Стовбур О. В. Генезис релігійної християнської лексики в англійській та українській мовах в аспекті синергетичного підходу. *Тези доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Синергетика у філологічних дослідженнях»* : Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. С. 76–79.

3. Стовбур О. В. Відтворення християнських одиниць на позначення церковного устрою англійською мовою. *Різдвяні студентські наукові читання: Vita in lingua. XIII Міжвишівська студентська науково-практична конференція*. Запоріжжя : ЗНУ, 2021 (дата участі 06.12.2021 р.)

Структура та обсяг магістерської дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку лексикографічних джерел та списку джерел ілюстративного матеріалу. Обсяг основного тексту 87 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ

1.1 Стан наукової розробленості проблеми в сучасному мовознавстві

1.1.1 Основні положення взаємодії мови, культури та релігії. Дослідження загально теоретичних засад англomовного перекладу християнської лексики вважаємо неможливим без розгляду більш загальних, фундаментальних питань цієї проблеми в комплексі, тобто у **взаємодії мовних, культурних та релігійних аспектів**. Оскільки розвиток лексичного складу будь-якої мови тісно пов'язаний з питаннями історії, культури, релігії, з соціальними процесами та економічним розвитком народу, неможливо не брати до уваги чи ігнорувати відповідні позалінгвістичні чинники та вивчення дотичних проблем.

В руслі нашого дослідження це, перш за все, проблема взаємодії таких соціальних феноменів як **мова, релігія та культура**. Щоб простежити їх співвідношення необхідно дослідити сутність кожної дихотомії окремо. Розглянемо наразі **дихотомію «мова та культура»**, яку вже не одне століття намагається вирішити наукова думка, але до сьогоднішнього дня не можна вважати цю проблему остаточно вирішеною.

Однією з причин цього, на наш погляд, що поняття **«культура»** є те, що на разі відсутнє чітке та узгоджене поняття «культура». Одне з первинних визначень культури належить **Е. Тайлору**, який розумів культуру як **комплекс**, що включає знання, вірування, закони, звичаї, які набуті людиною як членом суспільства. [Нідзельська 2017, с. 67].

За думкою Ю. Нідзельської, **«культура»** походить від лат. *colere*, що означає обробіток, виховання, культ та ін. Культура є: 1) сукупністю

матеріальних і духовних цінностей, створених людською спільнотою, які характеризують певний рівень розвитку суспільства; 2) інтерпретаційною моделлю світу людини, соціалізованою в певних умовах; 3) цілісним історичним феноменом, локальною цивілізацією, яка виникла на ґрунті територіальної, етнічної, мовної, політичної та психологічної спільноти [Манакін 2012, с. 288; Нідзельська 2017, с. 67]. Як бачимо, культура виникла на межі філософії, історії, психології, і використовує надбання вищезгаданих наук.

Мова, з свого боку, це своєрідне дзеркало між світом і людиною, за допомогою якого людина і пізнає навколишній світ, його риси та властивості. В цьому дзеркалі відображається не лише реальний світ, але й менталітет та національний характер народу, його бачення світу, система цінностей тощо.

Вперше думку про те, що бачення світу людиною визначається рідною для неї мовою висловили американські дослідники Е. Сепір та Б. Уорф. Так, Е. Сепір вважав мову путівником, для наукового вивчення культури [Почепцов 2001, с. 177]. Пізніше проблема взаємодії мови та культури розглядалась у лінгвістичних дослідженнях ряду різних зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, В. Гумбольдт, О. Потебня розуміли мову як духовну силу, що робить людину відмінною від усіх інших істот. В. Гумбольдт підкреслював, що мова «є орган внутрішнього буття, саме це буття, що знаходиться в процесі внутрішнього самопізнання та прояви. Мова всіма найтоншими фібрами свого коріння пов'язана з народним духом, і чим відповідніше цей останній діє на мову, тим закономірніше та багатше її розвиток» [Гумбольдт 1984, с. 69].

На думку сучасного дослідника В. Карасика: «Соціальна сутність мови полягає в тому, що вона існує, перш за все, в мовній свідомості — колективній та індивідуальній. Відповідно мовний колектив, з одного боку, і індивідуум, з іншого боку, є носіями культури в мові» [Карасик 2002, с. 8]. За визначенням С. Тер-Минасової мова — це «... дзеркало культури, в ньому

відбивається не тільки реальний світ, що оточує людину, не тільки реальні умови його життя, а й громадську самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, систему цінностей, світовідчуття, бачення світу» [Тер-Минасова 2000, с. 13].

Відомий український історик культури Іван Огієнко у своїй праці «Українська культура» теж зазначав, що в мові відбивається «дух нашого народу». Він наголошував: «Мова — це наша національна ознака, в мові — наша культура, ступінь нашої свідомості... Мова — це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова — душа кожної національності, її святощі, її національний скарб... [Петькун 2012, с. 98].

Цієї ж думки дотримуються і багато інших вітчизняних дослідників (О. Селіванова, В. Жайворонок, М. Алефіренко, П. Гриценко). За визначенням сучасного українського вченого В. Кононенка: «Мова як духовна ознака є складником духовної культури народу — носія цієї мови та культури». [Кононенко 2008, с. 9].

Як бачимо, **мова та культура** — складні та багатогранні явища, які тісно взаємодіють між собою. Культура встановлює місце людини в соціумі, задає його загальну ідею та цінності. Мова називає те, що є в культурі, формує її, але й розвивається разом з нею. Як влучно висловився Е. Сепір «Культуру можна визначити так, як дане суспільство робить та мислить. Мова є тим, як вони думають» [Сепир 1993, с. 193].

Тож можна зробити наступні висновки щодо **взаємовідношення мови та культури**. Оскільки мова є складовою частиною культури, яку ми успадковуємо від наших предків, вона є фактом культури, а оскільки ми за допомогою мови засвоюємо культуру, вона є інструментом культури. Саме через це стає зрозумілим вислів М. Гайдеггера, який визначає мову як «дім буття» і стверджував, що «в оселі мови мешкає людина» [Гайдеггер 1986, с. 192].

Наразі розглянемо **дихотомію культура-релігія**. Л. Пономарьова надає наступне визначення феномену релігія: «релігія є соціальним явищем тісно пов'язаним з культурою, яке охоплює доктрину, систему істин, що проголошуються та сповідуються певною групою людей, моральні норми та звичаї, кодифікований культ, а також інституції, які визначають та передають доктринні істини, моральні принципи і здійснюють культ» [Філософський словник 2003, с. 400].

Релігія — складний суспільно-історичний та духовний феномен, який не завжди має однакове змістовне наповнення у дослідників. Це і форма суспільної свідомості, і світогляд, і складова культурного життя, вона є «елементом суспільної надбудови, має індивідуальний і суспільний рівні свого вияву, існує у величезному спектрі конфесій» [Колодний 1999, с. 52].

Відомо, що релігійний фактор має особливе значення у житті представника будь-якої культури. Релігія, як складне комплексне утворення, є однією з складових частин культури, «цінним фундаментом людської культури» [Пономарьова, Веретеннікова 2019, с. 96]. Саме релігія визначає систему цінностей і моральних приписів, виступаючи репрезентантом тієї чи іншої культури і формує відповідні нормативні кордони, що уможливають існування й розвиток культури, а відтак і суспільства.

Феномен релігії сформувався у бажанні людини зрозуміти особливості буття світу, сил, які його рухають, а також сенс свого індивідуального життя, та відповідну роль у процесах природи та суспільства. Саме так людина й прийшла до розуміння існування у Всесвіті Вищої сили, Творця, який освітлює її душу, і завдяки чому вона в процесі пізнання Бога, починає розуміти його творчий задум і стає співробітником з Ним.

Зважаючи на складність і багатогранність феномену релігія, а відповідно, і протиріччя в поглядах на нього, в контексті цього дослідження, ми взяли як вихідне наступне визначення поняття релігія: «Релігія — це духовний феномен, що постає як форма самовизначення людини в світі,

виражає її віру в надприродне Начало – джерело буття всього існуючого, засобом спілкування з ним, входження в його світ, причетності до нього» [Лубський 2008, с. 459].

Проблема співвідношення **релігії та культури** була досить фундаментально вирішена англійським релігійним мислителем минулого століття К. Г. Доусоном, який визначав **культуру** в цілому як «організований спосіб життя, заснований на загальній традиції й зумовлений загальним оточенням [Шейко, Богутський, Германова де Діас 2011, с. 264]. Релігія, в свою чергу, пояснює специфіку культурного розвитку того чи іншого соціуму, тож неможливо зрозуміти внутрішню форму суспільства, без дослідження його релігії. Досягнення культури, в свою чергу, можна зрозуміти лише тоді, коли стануть зрозумілі релігійні вірування, що стоять за ними.

Релігія також виконує культуротрансляційну функцію. Вона «... сприяє розвитку писемності, друкарства, мистецтва, забезпечує охорону та розвиток цінностей релігійної культури, здійснює передачу накопиченої спадщини від покоління до покоління» [Основи релігієзнавства 1994, с. 69].

Щодо дихотомії «**мова і релігія**», то з точки зору філософії, вони обидві є інструментами нашої свідомості, які допомагають пояснити організацію зовнішнього світу, створити відчуття єдності. Саме тому релігія і мова є такими ж формами свідомості, як філософія, мораль, право, мистецтво та наука, адже всі вони мають на меті відтворення світу в свідомості людини. З точки зору культурології, релігія — особлива духовно-практична діяльність, в яку завжди включені всі без винятку вияви релігійного життя людини.

Як бачимо, поняття «мова і релігія» взаємозалежні та взаємопов'язані. Оскільки вони, як світоглядні категорії, є способами пізнання світу людиною, з допомогою яких вона намагається знайти відповіді на вічні питання щодо суті свого існування.

1.1.2 Релігійна та мовна картини світу. Наразі розглянемо питання, які витікають з понять, розглянутих нами в попередньому параграфі — феномен **мовної та релігійної картин світу**, і визначимо характер їх взаємодії. Для цього, на наш погляд, необхідно спочатку проаналізувати більш загальний феномен **картини світу**.

Перш за все, слід зазначити, що поняття **картини світу** бере свій початок від ідей В. Гумбольдта. Він систематизував уявлення про мову як картини світу, поклавши початок численним науковим теоріям про взаємозв'язок культури та мови [Гумбольдт 1960, с. 39-43]. Ідеї Гумбольдта були вивчені та розроблені вченими Л. Вайсгербергом та Р. Редфілдом, яких і вважають засновниками дослідження феномену картини світу [Гумбольдт 1960, с. 397].

Американські вчені Е. Сепір, Е. Уорф розробили відому гіпотезу лінгвістичної відносності, суть якої полягає в тому, що люди, які розмовляють різними мовами, по-різному сприймають світ. Німецький інтелектуал О. Шпенглер відмічав, що «сукупну дійсність можна споглядати в її образі... у формі одноцільної, одухотвореної, облаштованої картини світу» [Маланчук-Рибак 2011, с. 364].

Пізніше ці думки розвинули вчені Ф. де Соссюр, О. Потебня, Р. Якобсон, О. Есперсен, Ю. Лотман, А. Вежбицька та ін., в україністиці — С. Єрмоленко, Н. Сологуб, І. Кононенко, І. Голубовська та ін.

Сучасні дослідники в своїй більшості підтримують думку про те, що мова частково обумовлює спосіб мислення своїх носіїв, однак вважають, що картина світу не є дзеркальним відображенням світу, а лише його інтерпретацією, своєрідним світобаченням. Незважаючи на досить широку

семантику цього поняття, у цілому під ним розуміється сукупність уявлень людини про навколишню об'єктивну дійсність, які фіксуються у виді мовних одиниць та категорій [Брутян 1973, с. 108–115].

Оскільки кожна людина сприймає світ індивідуально та будує його образ на основі свого індивідуального та суспільного досвіду, картини світу надзвичайно різноманітні. Можна стверджувати, що існує стільки картин світу, скільки є способів його світосприйняття людиною, етнічною групою, етносом. Отже, **картина світу** є системою взаємопов'язаних уявлень, що лежать в основі нашого світобачення, уявлень про світ і місце в ньому, відповідно яким людина живе та діє.

Перейдемо наразі до аналізу поняття **мовна картина світу**. Вчені-мовознавці, що розглядали у своїх роботах питання **мовної картини світу** по-різному визначали її сутність: як сукупність знань про світ [Колшанський 1990, с. 23]; як суб'єктивний образ об'єктивної реальності, предметне уявлення про навколишній світ [Уфимцева 1968, с. 24]; як «...знання, закріплене в словах і словосполученнях конкретної розмовної мови». [Заремська 2011, с. 397].

Українська дослідниця О. Селіванова **мовну картину** світу визначає наступним чином: «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищ мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості» [Заремська 2011, с. 397].

В. Жайворонок розуміє поняття «**мовна картина світу**» так: «мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього стану людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку» [Заремська 2011, с. 398].

Українська дослідниця **І. Голубовська** визначає **мовну картину світу** як «виражене засобами певної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі» [Заремська 2011, с. 398].

Як бачимо, **мовна картина світу** — це складне та багатовимірне явище, важлива складова національної культури, де акумулюються всі її наукові, донаукові та примітивні знання, уявлення та цінності. Водночас вона є своєрідною інтерпретацією навколишнього світу. Підсумовуючи вищесказане можемо зазначити наступне: якщо мови — це те, що поєднує людину з реальним світом, то мовна картина світу — це своєрідне дзеркало, за допомогою якого ми цей світ пізнаємо. В ній відображений не лише реальний світ, але й світосприйняття народу, його національний характер, традиції, моральні та етичні цінності, тощо.

Сучасна наукова думка щодо **мовної картини світу** полягає в тому, що вона є сукупністю зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі свого розвитку, уявлень, які відображені в мовних знаках і їх значеннях [Яремчук 2020, с. 73]. Слід також зауважити, що неповторність будь-якої етнічної картини світу отримує своє завершення в так званій **культурній картині** світу. Це пояснюється тим, що кожна культура сприймає світ по-своєму, а відтак, створює свою неповторну модель цього світу.

Перейдемо до розгляду поняття **релігійна картина світу**. Відомо, що релігійний фактор має особливе значення у житті представника будь-якої культури. В широкому смислі, релігія — це сукупність загальних релігійних уявлень про походження світу, його будову тощо, вона впливає на моральну релігійну свідомість етносу і є важливим елементом його релігійного світогляду, впливаючи як на соціум, так і на кожного індивіда окремо. Більш того, вона формує не тільки окрему особистість, а й всю лінгвокультуру з її

моральними та ціннісними орієнтаціями, тож саме в ній нації знаходять своє відображення, сформоване релігійною свідомістю цілої культури.

Українська дослідниця Т. Вільчинська розуміє **релігійну картину світу** як сакральну площину картини світу, оскільки «...як одна з іпостасей мовної картини світу, мітопоетична картина протистоїть буденній, фоновій, як сакральне протистоїть профанному» [Вільчинська 2008, с. 303].

Як сукупність загальних поглядів людини на світ, його походження та будову, на своє місце в ньому, релігійна картина світу притаманна будь-якій релігії. Однак кожна з них сформована крізь призму відповідного релігійного світосприймання і пропонує своє бачення світу. Так, не позбавлене своєї **картини світу і релігія християнства**. Розглянемо її основні характерні риси.

Перш за все, християнська картина світу є теоцентричною і антропоцентричною. Це означає, що в центрі світобудови стоїть єдиний Бог, який створив світ з нічого. В центр цього матеріального світу він поставив людину з її духовним началом — безсмертною душею. Відповідно, християнство створило набір ціннісних орієнтацій морально-етичної спрямованості — про сенс людського буття, про совість, обов'язок тощо. Згідно з християнським вченням, метою людського життя є спасіння, перетворення в нову людину, створену за образом і подобою Бога. А необхідний обов'язок і мета земного буття людини є боротьба з пристрастями та перемога над ними.

Слід зауважити однак, що навіть в руслі однієї християнської релігії три її напрямки (православ'я, католицизм і протестантизм) мають певні догматичні розходження (кількість Таїнств, відношення до Святого Передання, ікон, Богоматері, голови церкви на землі, целібату, тощо), і це не може не позначитися на відмінностях їх картин світу.

Підсумовуючи вищезазначене, вкажемо, що взаємозв'язок між релігійною картиною світу та мовною картиною світу можна означити наступним чином: релігійну картину світу формують основні релігійно-

культурні поняття та концепти, в той час, як релігійне вчення трансформується людиною крізь призму свого мислення, що знаходить своє відображення на мовному рівні в мовній діяльності.

В руслі нашого дослідження слід також зазначити, що вивчення картини світу загалом, та мовної та релігійної зокрема є також релевантним і важливим для теорії та практики перекладу. Загальновідомим є постулат про те, що перекладач має справу не тільки з міжмовними проблемами, але й міжкультурними. Останні, через різницю в мовних та культурних картинах світу, в більшості випадків стають важковирішуваними, оскільки відмінності в структурах мовної особистості представників різних культур складає проблематику для адекватного перекладу текстів релігійного характеру.

Це особливо важливо при подоланні бар'єру між релігійними картинами світу різних культур, коли доводиться досліджувати лакунарні зони в фонових знаннях представників обох лінгвокультур. Саме при перекладі одиниць релігійного лексикону коректне відтворення відповідної релігійної картини світу без критичних втрат стає проблематичним. Відповідно, від перекладача вимагається не тільки володіння мовою, але й розуміння релігійного світобачення, яке входить до картини світу представників культури.

1.1.3 Релігійна культура та релігійна мова як складові мовної картини світу. Значну частину **мовної картини світу** складає пласт **релігійної культури**. Релігійна культура — це специфічна частина загальнолюдської культури за допомогою якої на основі релігійних поглядів можна пояснити світ, суспільств, людину та їх взаємодію. О. Ющишин під релігійною культурою в широкому смислі розуміє принципи людських взаємовідносин і діяльності в соціумі, оснований на релігійних засадах християнського віровчення [Ющишин 2010, с. 163].

В. Кришмарел визначає релігійну культуру як систему з високим ступенем стійкості, процес самовідтворення якої відбувається на рівні колективного несвідомого або являє собою цілеспрямований акт людської діяльності. Вона вказує також на те що її складники здебільшого детермінуються постулатами релігії, проте можуть залежати і від історичного та культурного контексту [Кришмарел 2017, с. 74].

Релігійну культуру розуміють як «сукупність наявних в релігії засобів та прийомів забезпечення та здійснення буття людини, що реалізуються в ході релігійної діяльності та представлені в її продуктах, що несуть релігійні значення і змісти. **Релігійна культура** — це складова культури людства, яка намагається пояснити, що таке людина, світ, суспільство на основі тих чи інших релігійних поглядів. В свою чергу, це суспільна діяльність людей, заснована на сукупності релігійних відносин, уявлень, знань, що сформувалися історично. На основі специфічності культури та образу, який формує в ній домінуюча релігія, більшість наукових шкіл виділяють культуру християнську, ісламську, буддійську тощо.

Релігійна культура як найважливіша частина духовної культури в свою чергу включає в себе ряд компонентів. Її компонентами вважаються: релігійна етика (норми моралі), культові дії (ритуальне, богослужбове життя), теологія, релігійна філософія, символіка, художня творчість (мистецтво, література, публіцистика). В руслі нашого дослідження нас цікавить по-перше, **християнська релігійна культура**, по-друге, **мова**, через яку реалізуються релігійні смисли.

На сучасному етапі поняття **релігійна культура** стало розглядатися не тільки в філософії та релігієзнавстві а й в лінгвістичних дослідженнях, де воно здебільшого ототожнюється з поняттям **мова релігії**, як мови, якою послуговується сфера релігійного спілкування. На стику філософії релігії, філософії мови, психології, лінгвістики і суміжних дисциплін з'явився навіть новий міждисциплінарний дослідницький напрямок — лінгвістичне

релігієзнавство. Основний предмет вивчення в новій дисципліні — мова релігії, яка як поняття може вживатися в широкому та вузькому розумінні. В першому випадку, **мова релігії** — це знакова система, сукупність образотворчих, музичних та інших засобів передачі інформації про трансцендентне. У цьому випадку, як стає очевидним, вона схожа за змістом з поняттями «мова мистецтва» і здебільшого ототожнюється з поняттям мова релігії, як мови, якою послуговується сфера релігійного спілкування.

В сучасних наукових розвідках можна зустріти велику кількість термінів, які використовуються в якості предмета дослідження мови релігійної сфери. Це **релігійна мова**, **мова релігії**, **сакральна мова**, **мова релігійної сфери комунікації**, тощо. Такий плюралізм в переліку термінів вказує швидше на тематичну чи жанрову направленість означення. Слід зазначити, що в науковому сучасному спілкуванні найчастіше використовується поняття **мова релігії**, який здобув належне визнання завдяки зусиллям сучасного українського лінгвіста О. Гадамського. Він вважається засновником самостійної галузі лінгвістики — теолінгвістики як науки, що виникла на перехресті мови та релігії та досліджує прояви релігії, що закріпились та відобразились в мові. Теолінгвістика є розділом мовознавства, що займається дослідженням релігійної мови у вузькому та широкому розумінні цього терміну [Гадамський 2007, с. 287–293].

Як зазначається в дослідженні Л. Пономарьової **мова релігії** — це відповідна сукупність знаків, за допомогою яких репрезентується зміст релігійної свідомості, сукупність мовних стратегій, властивих релігійній формації. Дослідниця більш релевантним в цьому зв'язку вважає термін «**лексика релігійної культури**», що в широкому сенсі означатиме систему лексичних одиниць в семантиці яких є релігійний компонент [Пономарьова 2019, с. 96]. Проте не дивлячись на широку зацікавленість науки цим феноменом, протягом тривалого часу поняття **лексика релігійної культури** офіційно не використовувалось.

Обов'язковим атрибутом мови релігії є **релігійна лексика**. Релігійна лексика — це особливий пласт лексики будь-якої мови, що сформувався під впливом міфології та релігії. Оскільки релігія є невід'ємною частиною життя суспільства і важливим компонентом розвитку історії всього людства загалом, вона, разом з дотичною для неї проблемою релігійної лексики, завжди викликала інтерес вчених. Тим паче, що релігійна лексика з її відносною стійкістю безсумнівно виступає ще й як своєрідна культурна пам'ятка народу. Поняття тотожні з терміном релігійна лексика будуть детально розглядатися нами в наступному підрозділі.

1.2 Релігійна християнська лексика в мовознавчому аспекті

1.2.1 Історія розробленості проблеми. В цьому підрозділі ми зробимо невеликий історичний екскурс в історію вивчення сфери релігійної мови та спробуємо визначитися з основним поняттям, що визначають об'єкт дослідження.

Внаслідок відомих суспільно політичних подій ХХ с. в радянській Україні здійснювалась дискримінація релігійної сфери, а відповідні дослідження навколорелігійної та навколоцерковної проблематики були практично заборонені. Процес знищення національних особливостей Української церкви розпочався після втрати незалежності та входження до складу Російської імперії. Вивірену, українську богослужбову літературу замінили московською. Київська Академія була русифікована, впроваджена цензура в друкарнях. На Соборі російської православної церкви в 1690 році, була накладена анафема на книги видатних українських проповідників (Петра Могили, Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського та ін.).

Пізніше, у 1753 році було заборонено викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії, а **мова релігії** на цілі століття була вилучена з контексту української мови. Проте незважаючи на це українські мовознавці ніколи не вилучали цю тематику з своїх наукових розвідок.

Теоретичні підвалини для вивчення дотичних питань були закладені, в силу зауважених вище причин, ще українськими лінгвістами в **діаспорі**. Так, І. Огієнко здійснює етимологічний аналіз релігійних термінів та порушує питання їх правопису. Найбільш ретельно серед українських славістів богословську термінологію досліджував **Олекса Горбач**, який вивчав процес становлення української богословської термінології та розробив класифікації богословських термінів [Горбач 1994, 104]. **П. Ковалів** охарактеризував джерела та шляхи засвоєння церковної лексики українською мовою, **М. Юрковський** присвятив свої статті історичному аналізу релігійно-християнської лексики та дослідженню церковно-музичної термінології. **Я. Рудницький** та **М. Лесів** вивчали тематичні підгрупи української церковної лексики [Ковтунець 2016, с. 2; Яремчук 2009, с. 95; Гапон 2017, с. 32].

В кінці ХХ ст. процес відродження української нації прискорив не лише зростання впливу християнського світобачення на свідомість, а й посилення уваги дослідників до духовного аспекту їх діяльності. Це, в свою чергу не могло не викликати інтерес мовознавців до вивчення та описання такого пласту мови, як лексика релігійного характеру.

Щодо вітчизняних розвідок, то в Україні ця група лексичних одиниць стала об'єктом активного вивчення лише наприкінці ХХ с. Повноцінні наукові розвідки у цій сфері почали з'являтися тільки після проголошення незалежності нашої держави та першим дослідженням в ній стала монографія **В. Німчука** «Українська мова — священна мова» (1992–1993). В цій праці він висвітив питання наповненості словників релігійними лексемами [Ковтунець 2017, с. 88]. Сучасні дослідження в сфері релігійної лексики

проводяться в **різних напрямках**. Здебільшого це дослідження **лексико-семантичного напрямку**, який пов'язаний з вивченням походження та розвитку християнської лексики, зміною значень слів та особливостями номінації. Так, питання історії становлення та етимології лексики конфесійного стилю вивчали такі вітчизняні дослідники як Н. Бабич, Н. Дзюбишина-Мельник, Т. Коць, В. Німчук та ін. Сучасні вчені С. Бібла та Н. Піддубна працюють над визначенням семантичних особливостей термінології конфесійного стилю. І. Бочарова проаналізувала назви релігійних свят, Н. Піддубна — назви культових споруд, Ю. Осінчук комплексно досліджував історію богослужбово-обрядової лексики [Ренчка 2016, с. 146]. Загальну систематизацію та аналіз конфесійної лексики української мови здійснила О. Павлова, питання **релігійної ономастики** порушені у роботі Г. Тимошик [Спасенко 2013, с. 122].

Деякі сучасні дослідження здійснені у галузі **лінгвокультурології**. Так, українська вчена Е. Михайлова проаналізувала лінгвокультурологічні особливості англословних версій Біблії, О. Жихарева, в свою чергу досліджувала лінгвокультурологічні особливості ознакових слів у Євангелії, П. Мацьків — концептосферу БОГ в українській мовній картині світу. Місце і роль концептів «Христос» та «християнство» вивчав Г. Бенкендорф [Бенкендорф Г., с. 15–21].

Розробляються також ті чи інші аспекти **функціонування** релігійної лексики в різних дискурсах. Так, у релігійному дискурсі С. Кот займався дискурсивним аналізом проповіді як морально-духовного жанру, В. Лаба, М. Лесюк досліджували стиль псалмів, О. Малікова розглядала різновиди християнського теологічного дискурсу та їх лексику [Ярошенко 2011, с. 411; Лесюк 2000, с. 133–138; Спасенко 2013, с. 122].

Роль релігійної лексики в публіцистичному стилі, а саме, в мові української преси кінця ХХ с. досліджували О. Стишов, О. Тодор, М. Навальна [Стишов 2003, с. 388; Тодор 2000, с. 14; Навальна 2013, с. 14].

Вживанню цих лексем в поезії присвячені дослідження Ю. Браїлко [Браїлко 2005, с. 23], художніх творах прозаїчного жанру — Т. Вільчинської, Д. Гурської, Н. Дзюбишиної-Мельник, Н. Сологуб, Л. Тихої, Р. Яцків та ін.

Досить активно проводиться вивчення **фразеології** церковно-релігійної сфери вживання. Біблійні фразеологізми стали об'єктом вивчення А. Коваль, О. Орличенко, Л. Остапенко, євангельські біблеїзми досліджувала Є. Набока [Куза 2016, с. 6].

Питання **лексикографічного** опрацювання релігійної лексики викладені в працях А. Ковтун, О. Ковтунець, Л. Томіленко та інших. Так, О. Ковтунець виокремила основні лексико-семантичні групи релігійної лексики, [Ковтунець 2017, с. 2], Л. Томіленко розглянув питання релігійної лексики в українській перекладній лексикографії 1918-1933 років [Томіленко 2019, с. 257].

Не можна переоцінити і зовсім новий сучасний напрямок дослідження релігійної лексики — **теолінгвістика**. Особливий вклад у його становлення в Україні зробив вітчизняний дослідник О. Гадамський, праці якого широко відомі за межами України [Гадамський 2007, с. 287] В цьому руслі працюють П. Спасенко, Н. Кравченко, Ю. Лесецька.

Повертаючись до вітчизняних розвідок, слід зазначити, що переважна більшість досліджень, присвячених релігійній лексиці, мають здебільшого внутрішньомовний характер, тобто вона опрацьовується на матеріалі однієї мови. Так, щодо іноземних мов, Є. **Жерновой** проаналізував **французьку** релігійну термінологію [Жерновой 2003, с. 258]. Українська вчена **М. Вереш** дослідила християнську терміносистему **німецької** мови, виявила її структурні характеристики та лексико-семантичні особливості, здійснила систематизацію та класифікацію відповідних християнських термінів німецької мови [Вереш 2013, с. 104].

Досить продуктивним є дисертаційне дослідження **Л. Закреницької**, в якому вона вдається до комплексного лінгвістичного аналізу термінології

християнського богослов'я в **англійській мові**. Вона детально опрацювала сферу англійської релігійної термінології, з'ясувала час та спосіб проникнення відповідних термінів у загальнонаціональну англійську мову; проаналізувала специфіку їх функціонування, виокремила базові тематично-поняттєві групи [Закреницька 2011, с. 243].

Щодо порівняльного чи перекладознавчого аспектів дослідження в цій сфері, то слід констатувати, на жаль, що корпус зіставних розвідок, є досить незначним (Л. Черноватий, Г. Боус, М. Борсук, Н. Попович) і не носить систематичного характеру.

1.2.2 **Визначення основних понять.** Наразі перейдемо до визначення понятійного апарату дослідження. Найбільш проблемним питанням у лінгвістиці завжди була розробка єдиної термінології. Стосовно лінгвістичних термінів релігійної сфери та вибору класифікуючої назви, яка є об'єктом нашого дослідження, слід зазначити існування розбіжностей серед науковців та використання ними низки варіативних термінів. Це відповідно вносить певну плутанину, тож нашим завданням буде розгляд та аналіз існуючих понять та визначень щодо питання дослідження.

В науковому обігу побутує різна термінологія щодо цього пласту спеціальної лексики: слова релігійної семантики, лексика з релігійним компонентом, релігіоніми, бібліоніми, сакральна лексика тощо. Так, дослідники О. Захарків, М. Кондор, І. Павлова, С. Яремчук та інші називають її «богословська лексика», О. Петришина — «релігійна лексика», І. Бондаренко, В. Максимчук, Л. Шевченко — «релігійно-християнська лексика», С. Деравчук, Л. Мамчур — «релігійно маркована лексика», Ю. Осінчук — «богослужбово-обрядова лексика», І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько — «сакральна термінологія», С. Библа, І. Ворона — «українська церковно-релігійна термінологія», К. Гриньків, Н. Піддубна — «сакральна

лексика», О. Тодор використовує поняття «релігійна термінологія і конфесійна лексика, О. Гадамський — релігіоніми.

Така кількість схожих термінів може призвести до непорозуміння, до підміни одного поняття іншим. Тож, в руслі нашого дослідження надзвичайно важливим є **розмежування** відповідних понять, які, так чи інакше, належать до релігійної сфери. Розглянемо спочатку поняття **релігійної лексики** як мовної підсистеми, специфіка якої і визначається її лексичним складом і сферою застосування. Так, за визначенням Браїлко Ю. це «окремий розряд лексичних одиниць, що характеризуються спільним стильовим значенням яке, нашаровуючись на предметно-понятійний зміст, виступає компонентом загальної семантики та вказує на усталене вживання лексеми в конфесійному різновиді сучасної української літературної мови, тобто несе в собі додаткову «непредметну» інформацію й точно сигналізує про сферу побутування слова, у якій його денотативно-сигніфікативний елемент передається оптимально» [Браїлко 2005, с. 6–7].

С. Булавіна та інші російські дослідники до **релігійної лексики** відносять одиниці, що називають основні християнські поняття, більша частина яких представлена в Біблії — основному джерелі християнського віровчення. На наш погляд помилково відносити сюди лише основні християнські поняття оскільки християнство — це одна із світових релігій (наряду з мусульманством, буддизмом). Відповідно, християнська лексика є лише частиною всієї релігійної лексики [Булавіна 2003, с. 9].

Термін релігійна лексика, за словами О. Петришиної — це розряд лексичних одиниць, що позначають предмети, поняття, явища і властивості церковно-релігійної сфери [Петришина 2007, с. 18]. Як бачимо, згідно цьому визначенню, це дуже широкий термін, він визначає надто широке коло понять і може включати лексичні одиниці, що не належать до царини християнства. Саме тому українська дослідниця Д. Гурська, систематизуючи релігійну лексику, включає до неї як **загальнорелігійні поняття** (характерні

для всіх монотеїстичних релігій), так і поняття, спільні для всіх **християнських** конфесій і тих, що притаманні кожній **окремій християнській конфесії** [Гурська 2013, с. 32].

У багатьох лінгвістичних дослідженнях поняття «релігійна лексика» ототожнюється з **біблійною лексикою**, що є невірним, адже вона охоплює значно ширшу сферу ніж Біблія. Відомо, що Біблія є головним документом християнства, і відповідно, біблійна лексика є основою церковної лексики лише трьох конфесій — православної, католицької й протестантської. Тож термін «релігійна лексика» значно ширше, адже включає в себе лексичні одиниці інших світових релігій.

Аналіз показав, що термін «релігійний» має узагальнений характер, він дуже ємний з точки зору семантики, а власне релігійна християнська лексика є лише частиною загальнорелігійної лексичної системи. У руслі нашого дослідження таке визначення не є головним фактором розмежування цих понять. В зв'язку з цим слід зазначити, що використання терміну «релігійний» можливе в тому разі, коли він визначає суто християнські поняття.

Наразі окреслимо поняття «**сакральний**», яке тісно пов'язане з попереднім поняттям «релігійний». Поняття сакрального відповідно до словника може мати різні значення: 1) надприродні істоти, які є предметом поклоніння в певному релігійному культі; 2) релігійні цінності — віросповідання, віровчення, таїнства, церква; 3) сукупність предметів, осіб, дій, текстів, які входять в систему релігійного культу [Кучер, Медвідь 2017, с. 101].

Широкий зміст цього поняття полягає у розумінні внутрішнього, священного, святого, потаємного, духовного, особистого світу людини, групи людей, суспільства, в якому найголовнішим є спілкування з Богом. Церква доповнює його ще одним смислом, а саме тим, що для такого спілкування бажане її посередництво.

Як бачимо, семантична навантаженість поняття «релігійний» є дещо вужча, ніж відповідне поняття «сакральний», тож на наш погляд, релігійна лексика є складником сакральної лексики, хоча відомо, що в науковій літературі поняття «релігійний» і «сакральний» часто ототожнюють [Мацюк 2010, с. 308].

Щодо терміну «**богословський**», то слід зазначити, що він визначений більш конкретно. Це назви релігійних уявлень, понять, а також назви дій процесів, об'єктів, символів і суб'єктів релігійної практики [Яремчук 2007, с. 100]. С. Яремчук, в свою чергу, до **богословської термінології**, відносить лексику безпосередньо пов'язану з відправленням релігійного християнського культу. Сюди він включив одиниці, що стосуються храму та його парафії, релігійних свят та релігійних обрядів, християнської догми та богослужінь [Яремчук 2011, с. 119]. Слід зауважити, що цей термін вживається лише для позначення християнства та всіх його конфесій, а в більшості випадків його відносять до суто православної конфесії.

Перейдемо до терміну «**конфесійний**». У лінгвістиці визначення поняття конфесійної лексики все ще залишається не досить розробленим. Так, український науковець Л. Шевченко вважає поняття «**конфесійний**» видовим до релігій і що воно «об'єднує мовні функціональні системи різних конфесій, визначаючи сферу життя національної мови, її типологічно-комунікативні параметри в доборі та функціонуванні мовних одиниць» [Шевченко 2007, с. 2]. За визначенням О. Ахманової, конфесійна лексика — це особливий пласт лексики, що позначає предмети культу, різні дійства, переконання, дії обов'язкового характеру [Ахманова 2014, с. 98]. В свою чергу О. Бобирьова відносить до цього пласту лексики номінації, що характеризують «службову» сферу спілкування в православному і старообрядницькому середовищі [Бобирьова 2007, с. 29]. Останнє твердження є, на наш погляд, вочевидь невірним, оскільки поняття

конфесійна лексика може з таким же успіхом бути вжитим і у відношенні до інших конфесій.

Українська **церковно-обрядова** лексика визначається як сукупність мовних одиниць (слів і словосполучень), які, позначаючи реалії та поняття, пов'язані з виконанням церковно-обрядового акту, функціонують у ролі знакових засобів спілкування в обрядовій практиці (богослужіння) та в її описі (літургіка — наука про богослужіння) [Навальна 2018, с. 2].

О. Мирончук у своєму дослідженні зазначає, що варіантними назвами до термінів релігійний та конфесійний в українській мові є **церковно-релігійний**, сакральний, богословський, культовий, конфесійно-проповідницький, теолінгвістика [Мирончук 2010, с. 151] тощо, однак це не зовсім вірно. **Церковно-релігійна** лексика — це слова на позначення церковно-релігійних понять та предметів, безпосередньо пов'язаних з вірою, християнськими обрядами, храмовими спорудами та реаліями суто церковного вжитку [Ворона 2016, с. 14–16].

Як бачимо, при всій схожості понять, що відносяться до релігійної сфери, вони не синонімічні, а скоріше відображають певні відносини ієрархічного характеру. Тож вважаємо, що в руслі нашого дослідження релевантним буде термін **релігійна християнська лексика**, який позначатиме мовні одиниці, які в основному і вербалізують українську мовну та релігійну картину світу.

1.2.3 Типологічна класифікація християнської лексики

1.2.3.1 Генетична класифікація. Слід зазначити, що питання типології релігійної лексики теж до кінця не уніфіковане в мовознавчих розвідках. Одним із способів систематизування лексичних одиниць є їх класифікація за певними параметрами. В залежності від цілей дослідження

існує декілька підходів до класифікації лексики. **Семантична** класифікація лексики — це її розподіл по схожості значення, за тематично об'єднаними одиницями. З точки зору **стилістичної** класифікації лексика розрізняється за функціональним стилем вживання, з **етимологічної** — за джерелом походження (власна і запозичена), **структурної** — за кількістю і характером кореневих морфем (прості та похідні). В нашому дослідженні ми розглянемо генетичну та тематичну класифікацію християнську релігійну лексику.

Наразі розпочнемо з дослідження **генетичного** походження української та англійської християнської лексики. Це питання досить часто було об'єктом українських вчених, але в більшості випадків воно вивчалось лише в руслі дослідження етимології української мови в цілому, без аналізу саме християнської лексики. Щодо останнього, то такі наукові розробки були нечисленними. Одним з них стало дослідження М. Юрковського, в якому він проаналізував цей пласт лексики і розробив класифікацію конфесійної лексики виокремивши слова, утворені на власному мовному ґрунті української мови; грецькі запозичення посередництвом старослов'янської мови, семантичні та структурні кальки з грецької мови [Юрковський 1988, с. 75].

На території України у VIII-IX століттях вже існувала система релігійних дохристиянських одиниць, що потім перейдуть до християнської лексики (*бог, молитва, батюшка, Великдень, душа*) [Павлова 2001, с. 19]. Зазначаємо, що дослідження дохристиянських релігійних одиниць є важким через брак досліджених матеріалів язичництва. Ще до прийняття християнства в 988 році на територію Київської Русі релігійна лексика християнства потрапила через південні племена слов'ян, тиверців та уличів, що знаходились на кордоні з грецькими колоніями в Криму, які були християнськими. Власне християнська лексика мала багату взаємодію з місцевими мовами, втрачався грецько-візантійський компонент, адаптуючись до культурно-побутових аспектів життя слов'ян на території України.

В північні слов'янські племена християнство прийшло пізніше, приблизно ще з IX-X ст. Так, митрополит Іларіон (І. Огієнко) наголошує на існуванні слов'янських перекладів Біблії ще до появи перекладів Костянтина (Кирила): «...на мою думку, у Києві християни мушили мати не тільки грецьке Богослужіння, але й живу доповідь місцевою полянською мовою. Я вважаю за цілком можливе, що в Києві для потреб християнської громади якийсь священик, слов'янин або грек, що добре вмів по-слов'янському, переклав потрібні йому для проповіді уривки з Євангелії та Псалтиря на місцеву київську мову. Вірні, що цікавилися новою вірою, могли мати собі відписи з такого перекладу» [Огієнко 1993, с. 8].

А. Кім, показує, що інші грецькі запозичення релігійної лексики увійшли до складу давньосхіднослов'янської мови опосередковано через старослов'янську (церковнослов'янську) мову (*Біблія, Євангеліє, псалом, монастир*). [Кім 2017, с. 86]. Певна частина слов'янського світу, включаючи й Київську Русь, майже паралельно з прийняттям християнства одержала **церковнослов'янську** мову, мову писемності й богослужіння. Оскільки вона була єдиною слов'янською мовою писемності зрозумілою у всіх слов'янських землях, то вона відразу ж стала **наднаціональною мовою-посередницею**, що духовно об'єднала народи на території свого поширення.

Як зазначає український науковець Ю. Осінчук, богословські джерела староукраїнської мови свідчать про процес нових запозичень в українську релігійну лексику в XVII–XVIII ст. з латини опосередковано через польську мову, це в основному термінологія римо-католицької конфесії: *суплікація, ректор, конфірмант, целібат, адорація* [Осінчук, с. 8].

Наразі перейдемо до аналізу етимології релігійної християнської лексики англійської мови, оскільки тут процес поповнення цього пласту лексики був дещо іншим. Так, вчені розділяють думку, що найбільший вплив на склад лексики англійської мови загалом вплинули латина, французька та скандинавські мови. Зокрема вплив на релігійну християнську лексику

можна простежити з грецької мови, латини та частково староеврейській та кельтській мовах. Розглянемо особливості цього процесу більш детально.

Так, оскільки кельти з Ірландії прийняли християнство задовго до англосаксів, надходження християнських одиниць у склад кельтських мов був ширшим ніж в староанглійську мову. Цей процес є дещо подібним до української мови, тобто кельтська дохристиянська лексика була наділена новими значеннями та увійшла з ними в склад англійської мови, наприклад, одиниця *Easter* отримала свою назву від богині сходу сонця та весни англосаксів та прагерманців *Eastre* (Еастре, Еоастра, Еоастре). На позначення Великодня в староанглійській мові також вживалось запозичення *Pasche*, що походить з давньоєврейської одиниці *Pesach*, але наразі ця одиниця не є загальноживаною [Полетаєва, с. 2].

Наразі перейдемо до латинських запозичень. Не дивлячись на те, що латина була присутньою на Британських островах ще при завоюванні римськими легіонерами, до широкого вжитку ці запозичення увійшли тільки після прийняття англосаксами християнства у VI столітті. Так, з латини були запозичені одиниці на позначання ступенів духовенства та церковних предметів: *priest, bishop, monk, candle* [Полетаєва, с. 3]. Відомі також випадки, коли латинські запозичення надходили в англійську мову опосередковано через старофранцузьку мову. Наприклад, це такі лексичні одиниці, як *hermit, damnation, ordination, imprecation* [Полетаєва, с. 3].

Наукова розвідка проведена Л. Закреницькою дозволила їй викласти результати досліджень з цього питання. Найпродуктивнішим шляхом запозичення в пласті релігійної християнської лексики науковиця вважає запозичення з латини опосередковано через французьку (27,50 %), безпосередньо з латини (25 %), з грецької опосередковано через латину (16,7 %) та напряду з грецької мови (9,72 %). Вона також вказує на новоанглійський період (51 %) як на найбільш інтенсивний щодо надходження іншомовних запозичень [Закреницька 2011, с. 10].

При порівнянні процесів надходження релігійної християнської лексики до української та англійської мов можна виділити наступні риси: автохтона лексика дохристиянського часу (в українській мові — праслов'янська та давньосхіднослов'янська мови, в англійській мові — кельтські мови та прагерманська мова); лексика, що надійшла в мови опосередковано (в українську мову — через старослов'янську (церковнослов'янську) та грецьку мови, в англійську мову — через латину).

1.2.3.2 Тематична класифікація. Аналіз досліджень сфери релігійної лексики в українському мовознавстві дозволяє констатувати, що на сьогоднішній день корпус цих мовних одиниць представляється досить неупорядкованим. На наш погляд це пов'язано, у першу чергу, з недостатністю виділених критеріїв, на основі яких може бути систематизована відповідна лексика. Однією з найбільш розроблених нами представляється класифікація, що базується на тематичній (семантико-тематичній) ознаці. Лексико-тематичні класифікації на позначення релігійних понять досить різноманітні та вимагають аналізу. Як зазначає Н. Піддубна, нині лексикологи ведуть активну роботу щодо встановлення обсягу як релігійної лексики в цілому, так і її складників — лексико-семантичних груп [Ковтунець 2016, с. 25].

Розглянемо деякі з тематичних класифікацій, представлених українськими дослідниками. Так, Г. Баран в своєму дослідженні **класифікувала** ці лексеми в такі групи:

- релігійно світоглядні поняття й категорії;
- назви Бога; назви ознак;
- назви духовних (нематеріальних) осіб) [Баран 2014, с. 211–215]

Класифікація, запропонована **Ю. Браїлко**, пропонує наступні різновиди лексичного розряду, що досліджується: в першу групу дослідниця

включає лексичні одиниці, значення яких відбиває релігійний смисл; в другу групу вона включає лексеми, не пов'язані з релігійним змістом [Браїлко 2005, с. 17–18].

Досить розгалужену класифікацію релігійної лексики, яку вона іменує конфесійною, пропонує у своєму дослідженні **Л. Струганець**. Вона виділяє:

- назви богослужбових обрядів;
- назви різновидів церковного співу;
- найменування духовних діячів;
- назви вбрання та частин вбрання духовних осіб;
- назви частин богослужбових споруд;
- назви предметів християнського обряду [Струганець 2010, с. 207–208].

Класифікацію тематичних груп конфесійної лексики на матеріалі української **преси** розробив **О. Стишов**. Він виділив наступні групи конфесійної лексики:

- лексика на позначення релігійних рухів, течій, сект, культів, релігійних груп;
- найменування церков і сучасних релігій;
- номени для визначення проповідників, адептів і прихильників різних релігій [Стишов 2003, с. 81].

Дослідниця **М. Навальна** розробила наступну **класифікацію** цих одиниць:

- лексика для позначення Бога, взаємин людини з Богом та для явищ потойбіччя;
- загальнорелігійна лексика, з-поміж якої варто виокремити найменування конкретних релігійно-міфічних осіб та біблійних персонажів;
- слова-найменування релігійних та біблійних постатей, які стали загальними назвами (апостол);

- загальні релігійно-культурні поняття; найменування церков, релігій, структурних елементів;
- номени на позначення пов'язаних із релігійною практикою осіб;
- назви богослужбових реалій;
- назви релігійних обрядів;
- назви церковно-релігійних споруд та їх частин;
- назви церковно-календарних подій [Навальна 2018, с. 198–199].

У свою чергу, **Н. Пуряєва** дотримується такої класифікації:

- назви осіб, задіяних в богослужінні;
- назви предметів, що використовують під час богослужіння, які в свою чергу можна поділити на: назви речей, що використовуються при богослужінні, назви одягу священників, назви священних книг;
- дії, які є частиною обрядів;
- місце проведення та його частини;
- хронотоп [Пуряєва 2017, с.10—16].

Велику за обсягом класифікацію сакральної термінології, наводить **С. Яремчук**. Згідно з ним в корпусі конфесійної лексики можна виокремити такі 15 лексико-тематичні групи:

- назви релігій, релігійних практик і культів;
- найменування релігійно-світоглядних категорій та понять;
- найменування нематеріальних суб'єктів;
- важливі в релігійній історії власні назви та імена релігійних діячів, прихильників, проповідників тощо;
- назви священних книг та їх частин;
- лексика на позначення станів та процесів релігійної практики;
- назви людей за певним релігійним станом чи ознакою;
- надприродні явища (чудеса) для релігійного поклоніння;
- різновиди особистої святості;

- лексика на позначення позитивних релігійних обрядів;
- найменування осіб, що здійснюють релігійне обслуговування;
- назви релігійних свят і періодів;
- найменування культових приміщень, споруд, а також їх частин;
- слова на позначення предметів, інструментів, символів релігійної практики;
- найменування релігійних обрядів, богослужб, співів [Яремчук 2011, с. 118–119].

В. Пітин представив сакральну лексику на основі аналізу **словника української мови** за редакцією Б. Грінченка. В ній виділено такі **лексико-семантичні групи**:

- назви духовних осіб;
- назви церковних свят і постів;
- лексеми на позначення Божого храму та його частин;
- назви світських осіб (служителів церкви);
- найменування предметів християнського обряду;
- назви церковних служб та їх складових;
- найменування осіб християнського обряду;
- назви богослужбових книг;
- назви на позначення найвищих сакральних понять;
- номени дохристиянських вірувань [Пітин 2018, с. 140-141].

Найбільш поширену і розгалужену класифікацію релігійної лексики, представленої в сучасних загальнономовних словниках надає дослідниця

О. Ковтунець:

- назви на позначення основних релігійних течій та їхніх прибічників;
- назви на позначення конфесій та осіб, що до них належать;
- назви культових споруд;
- назви службових відправ та їх частин;

- назви релігійної літератури;
- назви молитов;
- номінації найвищих християнських духовних образів-святинь;
- загальні назви та конкретні імена святих;
- загальні та конкретні назви свят;
- назви, пов'язані з постами;
- назви таїнств та їх учасників;
- загальні церковно-адміністративні назви;
- шанобливе ставлення до служителів церкви;
- назви осіб, що працюють при храмі;
- назви церковних атрибутів і назви одягу священнослужителів;
- номінації, що стосуються духовної освіти;
- номінації, що виражають як позитивне ставлення віруючих до Бога (благочестя, богобоязкий), так і негативне (боговідступник);
- лексика на позначення релігійних чеснот;
- лексеми, що називають дії, пов'язані з вірою;
- назви, що відображають певну релігійну заборону або покарання;
- лексеми, що стосуються біблійних сюжетів;
- лексичні одиниці, що позначають абстрактні поняття [Ковтунець 2016, с. 27].

Слід зазначити, що проаналізовані нами класифікації, надані в російських дослідженнях, теж не відзначаються уніфікованістю. Так, Р. Горюшина надає наступну класифікацію: найменування Верховного Божества; поняття, що позначають релігійні канони та істини; поняття, що не відповідають релігійним канонам та істинам; найменування предметів культу та релігійних обрядів; найменування священослужителів церковної ієрархії; найменування подвижників та противників християнства; найменування

предметів церковного начиння; назви релігійних свят; назви книг церковного змісту [Горюшина 2002, с. 5].

Досить вичерпну та розгалужену класифікацію релігійної християнської лексики надає відома російська вчена Г. Складєвська: основні поняття віросповідання та богословські терміни; лексика християнської моралі; найменування таїнств найменування Небесної ієрархії; найменування Церковної ієрархії; елементи церковного календаря; найменування євангельських подій та відповідних їм свят; форми і частини богослужінь; основні елементи богослужіння, відповідні песнеспіви; устрій православного храму; предмети богослужіння, церковне начиння; священицькі та монаші облачення та їх частини; найменування чинів святих [Складєвська 2012, с. 38].

Порівняння та аналіз тематичних класифікацій, що надавалися різними авторами, показує, що в цьому питанні у лінгвістів немає єдиної точки зору, так як вони досить довільно встановлюють типологію відповідної лексики, а саме — виділяють різну кількість розрядів та їхній склад. Відсутність консенсусу в цьому питанні може, на наш погляд, пояснюватися декількома причинами. По-перше, сам предмет наукового дослідження є досить ємним і складним. По-друге, матеріал, що залучається до аналізу, досить неоднорідний (загальна релігійна лексика, християнська термінологія, православна лексика). По-третє, в різних дослідження відчутна різниця в джерелах матеріалу (лексикографічні джерела, богословська література, тексти художньої літератури, тексти проповідей тощо).

1.3 Релігійна християнська лексика в перекладознавчому аспекті

1.3.1 Релігійний текст як проблема перекладу, релігійний переклад. У цьому підрозділі ми поставили на меті проаналізувати особливості мови релігії з точки зору перекладу. Оскільки мова релігії не існує сама по собі, а вербалізується/знаходить своє відтворення у релігійних текстах різних типів, вважаємо доцільним розглянути спочатку саме поняття **релігійний текст**. На наш погляд, це розгалужена жанрова система, орієнтована на відповідну тематику (священні тексти, богослужбні церковні твори, богословські праці, віровчительні тексти, звернення, листи, молитви, релігійні тексти медійного дискурсу), що циркулюють у релігійному просторі та відповідають стратегіям релігійної комунікації.

Перш за все, вважаємо за необхідне встановити ознаки, які вирізняють релігійний текст з текстів інших видів. В лінгвістиці вже визначені основні лінгвістичні текстові категорії (композиційність, інтертекстуальність, модальність, когезія та ін.). Наразі розглянемо деякі **специфічні** текстові категорії, релевантні для релігійного тексту. Як правило, будь-яка текстова категорія реалізується специфічними для цього тексту мовними засобами. Однак в руслі нашого дослідження ми будемо розглядати лише базові категорії релігійного тексту — **категорію сакральності та категорію інтертекстуальності**. Щодо першої категорії, вона притаманна будь-якому релігійному тексту як його конститутивна домінанта, адже саме сакральна інформація і є визначальною в тексті, і вирізняє його від утилітарного (профанного).

На думку І. Рудик під **категорією сакральності** слід розуміти «сукупність певних диференційних ознак, які характеризуються сакральною визначеністю, і які вирізняють текст релігійної проповіді від текстів інших сфер спілкування» [Рудик 2004, с. 197]. Саме специфічне ставлення до мови у релігійному вжитку як до мови, що описує сакральне, пояснює особливості відтворення вербалізаторів категорії сакрального [Гарбуз 2000, с.161].

Категорія сакральності, більшою чи меншою мірою, властива всім текстам релігійного напрямку. Однак, як справедливо зазначає С. Абрамов, сакральність того чи іншого тексту може визначається не обов'язково всіма його елементами, а лише наявністю відповідних **маркерів сакральності**, які надають усьому комунікативному простору тексту якість сакральності. Категорія сакральності, реалізується перш за все в сумісності засобів всіх мовних рівнів — фонетичного, лексичного та синтаксичного, однак найсильніше вона відчутна на лексичному рівні. Відповідно **маркерами сакральності** можуть виступати лексика з сакральною семантикою (реалії, властиві християнській релігії, абстрактні християнські поняття, одиниці сакрального ономастикону, стилістично забарвлена лексема, граматична категорія чи фразеологічна одиниця, архаїчна морфологічна форма тощо).

Інша релевантна нашому дослідженню текстова категорія — **категорія інтертекстуальності**. Вона характерна не тільки релігійним, а й профанним, типам текстів (публіцистичним, художнім, тощо), але тут вона має свою специфіку. Річ у тому, що оскільки в текстах релігійної направленості важливим елементом служать фрагменти Святого Письма та інших **сакральних** текстів: праці Отців Церкви, приклади з житійної літератури тощо. Відтак релігійний текст буде відображати риси цих творів, що, безсумнівно, визначає певні його особливості. Для деяких релігійних текстів (проповіді, листи, молитви) характерна також **категорія тональності**. Однак, оскільки ця категорія не є основоположною для всіх типів релігійних текстів, ми не вважаємо доцільним глибоко її розглядати.

Як висновок до вищесказаного визначаємо, що релігійний текст — це особливий вид тексту, в якому в першу чергу, чітко виокремлюється категорія сакральності, а також категорії інтертекстуальності та тональності.

Наразі перейдемо до поняття **релігійний переклад**. Аналіз перекладознавчого процесу в сфері релігії та багатовікова історія перекладів Біблії показує, що це чи не найбільш досліджена проблема, адже нею

займалися багато закордонних та вітчизняних дослідників (С. Аверінцев, Є. Верещагін, А. Десницький, В. Німчук, Ю. Найда). Однак доводиться констатувати, що при цьому мається на увазі в основному переклад Біблії, що на наш погляд не є однозначним. Річ у тому, що в сучасній теорії перекладознавства назва «релігійний переклад» трактується значно ширше.

Так, з часом виникла необхідність в перекладі не тільки Біблії, але й супутньої релігійної або церковної літератури. Це призвело до розширення змісту поняття релігійного перекладу. Ще в 1922 році в своїй роботі «Методи перекладу богослужбових книг на українську мову» І. Огієнко ввів термін **«переклад богослужбових книг»** [Огієнко 1993, с. 3].

Пізніше інтерес до перекладу релігійної літератури сприяв розвитку окремої теми перекладознавчих досліджень. Відома українська дослідниця І. Пуряєва вводить поняття **«богослужбові переклади»** [Пуряєва 2011, с. 296]; Н. Попович наполягає на потребі виокремлення окремого жанру перекладу – «богословський переклад» [Попович 2015, с. 182]; Н. Білоус застосовує поняття «переклад теологічних текстів» [Білоус 2014, с. 205].

Термін **«релігійний переклад»** вживається також представниками зарубіжного перекладознавства [Naudé 2010, p. 285]. Так, Ж. Ноде виділяє навіть **принципи сучасного релігійного перекладу**. Серед них наступні:

- 1) переклад релігійних текстів за своєю суттю не відрізняється від звичайного перекладу;
- 2) переклад священних текстів відкриває іноземну культуру;
- 3) переклад священних текстів ґрунтується на особливих цілях і не виконує аналогічних комунікативних функцій у сучасних суспільствах;
- 4) при перекладі більшу увагу звертати на перекладацькі стратегії, а не на встановлення еквівалентності;
- 5) критики застосовують здебільшого описовий аналіз перекладів священних текстів, а не нормативний;

б) культурне знання у перекладі священних текстів формують епістемологія, герменевтика та релігійність перекладачів [Naudé 2010, р. 285–287].

Щодо опрацювання терміну «релігійний переклад» слід зупинитися на точці зору українського вченого Т. Шмігера. В своїй статті «Релігійний переклад як галузь перекладознавства» він заявляє, що це поняття цілком може заслуговувати на статус часткової теорії перекладу. [Шмігер 2016, с. 153]. Автор визначає його як перекладацьку діяльність, що обслуговує релігійну сферу життя суспільства від поетичного сприйняття Всевишнього до наукового осмислення феномену віри. Т. Шмігер запропонував три типи релігійного перекладу:

- 1) **переклад священних текстів**, зокрема біблійних;
- 2) **переклад церковної літератури**, (богослужбові тексти, проповіді, житія, тощо);
- 3) **переклад богословської літератури** (твори Отців церкви, полемічні трактати тощо).

Вчений також зробив слушне зауваження щодо перекладу релігійних текстів різних жанрів. Він стверджує, що перекладачеві в процесі своєї діяльності необхідно чітко визначати баланс між науковою ерудицією (у разі перекладу богословської літератури), дослівним відтворенням оригіналу (біблійний переклад) та поетичною образністю (для різних богослужбових текстів) [Long 2013, р. 464–474].

Цікавим з точки зору перекладознавства є дослідження **Н. Попович і Н. Білоус**. Аналізуючи переклади давньогрецької тринітарної терміносистеми українською мовою, Н. Попович формулює поняття «концептуально-трансцендентної еквівалентності». Це тематично-орієнтована еквівалентність, яка спрямована на відтворення семантичного компонента, що характеризує Бога й Божу природу [Попович 2015, с. 15]. Аналіз питань україномовного відтворення грецьких теологічних текстів

дозволив Н. Білоус обґрунтувати їхню перекладність через застосування **різних рівнів компетенції** (екзистенційної, дискурсивної, текстової і мовної) [Білоус 2014, с. 180].

1.3.2 Стратегії перекладу релігійного тексту. Дії перекладача в ході його діяльності завжди залежать від **ряду принципових установок, стратегій**, які лежать в основі перекладацької діяльності, і які він свідомо чи підсвідомо застосовує. Поняття стратегії перекладу є одним з найбільш неоднозначних понять у перекладознавстві, на сьогоднішній день ще немає єдиного підходу в цьому питанні. У це поняття науковці зазвичай вкладають різні смисли і називають його по-різному — планом діяльності чи методом виконання, операцією чи тактикою, своєрідним типом мисленням, яким керується перекладач, тощо.

З іншого боку, вибір стратегії перекладу може залежати від багатьох факторів. Це може бути вид перекладу (усний чи письмовий, технічний чи художній), або мета, що її ставить перед собою перекладач (передача загального смислу, передача стилевих особливостей, національного колориту тощо).

Завданням цього параграфу є проаналізувати відповідні наукові розвідки і виявити найбільш адекватні перекладацькі стратегії. Відомо, що в західноєвропейському перекладознавстві протиставлення різних перекладацьких стратегій (ту, що враховує лише мовну форму, і ту, що враховує культурну складову мови-продуцента) вводить німецький вчений Фрідріх Шлеєрмахер [Schleiermacher 1838, р. 207–245].

Пізніше проблемі стратегії перекладу приділяли увагу багато зарубіжних вчених. Так, британський вчений Е. Честермен надає класифікацію стратегій перекладу [Chestermen 1997, р. 292], пояснюючи різницю між тим, що він називає «стратегіями розуміння») і «стратегіями

виробництва», де перші він відносить до аналізу вихідного тексту, другі — до цільового. **Е. Честермен** наполягає на тому, що **стратегії це способи**, за допомогою яких перекладачі виконують переклад, в якому вони намагаються не досягти еквівалентності, а віднайти найкращу версію [Chestermen 1997, с. 88].

Відомий лінгвіст та перекладач **П. Ньюмарк** класифікував **стратегії** перекладу, виділяючи *дослівний, буквальний, точний, семантичний переклад, адаптацію, а також вільний, ідіоматичний та комунікативний переклад*.

В. Льоршер визначає стратегію перекладу як усвідомлену дію, необхідну для вирішення проблем перекладу [Lörscher 1991, р. 76], тоді як **Г. П. Крінгз** ототожнює стратегію перекладу з усвідомленим та цілеспрямованим планом перекладача для розв'язання конкретної перекладацької проблеми [Krings 1987, р. 175].

Проблема перекладацьких стратегій досліджувалася також російськими вченими. Так, згідно з **В. Комісаровим** перекладацька стратегія є своєрідним перекладацьким способом мислення, що лежить в основі його дій [Комісаров 2002, с. 12]. Інший теоретик М. Гарбовський вважає стратегію головною домінантою перекладацької діяльності [Гарбовський 2004, с. 144], стратегія за Н. Алексеєвою — це алгоритм перекладацьких дій [Алексеєва 2008, с. 13].

І, нарешті, наприкінці ХХ ст, проблему перекладацьких стратегій розвинув відомий американський теоретик перекладу Лоуренс Венуті. Грунтуючись на теорії еквівалентності, він вводить терміни «форенізація» та «доместикація». Під форенізацією Венуті визнає домінантою перекладу цінності іноземного тексту та культурній ситуації, в якій здійснюється переклад, а під доместикацією — наближення тексту до культури мови-приймача, навіть якщо при перекладі можлива певна втрата інформації тексту оригіналу. Слід зазначити, що сам Венуті надає перевагу стратегії

форенізації, стверджуючи що доместикація практично руйнує культурні цінності [Venuti 1995, p. 353].

Досвід показує, що на практиці перекладач шукає компроміс між цими двома стратегіями. Так, не можна повністю надавати перевагу «доместикації», оскільки виключивши усі «чужорідні елементи», ми виключаємо одночасно особливості іноземної культури. Однак, з іншого боку, збереження всіх культурно-специфічних елементів може стати на заваді розумінню тексту. На рішення перекладача впливають багато факторів, і його перекіс в одну з сторін завжди зумовлений такими причинами, як цілі перекладу, жанр, читацька аудиторія, принципи та уподобання перекладача, врешті решт, його майстерність.

Терміни Венуті «форенізація» та «доместикація» широко ввійшли у вжиток сучасних українських перекладознавців (І. Корунець, Л. Коломієць); та інших дослідників (М. Іваницька, С. Снігур, Л. Андрейко). Однак у загальному використанні в сучасному перекладознавстві ці терміни частіше вживаються у перифразованому вигляді: «одомашнення» замість «доместикація» та «очуження» замість «форенізація».

Аналіз цих перекладацьких стратегій дозволяє виділити в них спільну рису — стратегія перекладу — це певна надзадача діяльності перекладача, завдання-максимум. В цьому дослідженні у визначенні перекладацької стратегії ми будемо дотримуватися цього визначення [Максименко 2017, с. 303].

Наразі зробимо спробу з'ясувати, які стратегії необхідно обирати при перекладі **релігійного тексту**. Ще в свій час видатний український вчений **І. Огієнко** заклав фундамент теорії релігійного перекладу в Україні, хоча він і не користувався при цьому базовими перекладознавчими термінами, на кшталт, еквівалентність, перекладність тощо.

І. Огієнко вперше обґрунтував засади перекладу релігійних текстів, які повинні розкривати історичні та культурні зв'язки між оригіналом і

перекладом, а також розробив відповідні **принципи та перекладацькі стратегії**. Автор закликав при перекладі з оригіналу враховати традицію церковнослов'янської богослужбової літератури та гебрейсько-геліністичної поезики; уникати власної трактовки богословських понять; вживати при перекладі «високий» стиль української мови, враховуючи при цьому її доступність для широкого читача; тощо. Погляди нашого знаменитого теолога та лінгвіста з часом доповнювалися, розширялися іншими дослідниками, але залишалися незмінними за своєю суттю [Шмігер 2016, с. 156].

Особливої уваги заслуговують дослідження сучасної української вченої **В. Демецької**, яка вивчає **проблему перекладацької адаптації** в цілому, та релігійних текстів зокрема. Дослідниця цілком слушно вважає, що без урахування «своєї» або «чужої» аудиторії, на яку розраховано текст, адекватний переклад неможливий. Оскільки в мові існують певні лексичні одиниці, що спричиняють труднощі для сприйняття іншомовним адресатом, В. Демецька вважає доцільним використання перекладацької стратегії адаптації, що за своїм характером схожа на вищезазначену стратегію доместикації.

Дослідниця має на увазі ті одиниці, що становлять культурну й конфесіональну лакуну для сприймача «чужої» англомовної аудиторії. До них, зокрема, належать одиниці православного сакрального ономастикону (еортоніми, хрононіми, іконіми, еклезіоніми тощо). В. Демецька вважає, що переклад текстів для англомовної (її термін атлантичної) лінгвокультури можливо лише з застосуванням перекладацької стратегії адаптації. Так, вона впевнена, що всі сакральні оніми мають зрушуватися в бік елімінації при перекладі. Подібні перетворення В. Демецька вважає необхідними та доречними і при передачі значення інших біблійних реалій, численних архаїзмів та старослов'янїзмів [Демецька 2008, с. 197].

При всій своїй обґрунтованості ця позиція, на наш погляд, є дещо **спірною**, оскільки метою перекладача, є не лише передача змісту (у випадку з В. Демецькою адаптивний переклад), а й запобігання втраті елементів своєї культурної та релігійної традиції. Тож стратегії адаптації при релігійному перекладі мають застосовуватися дуже обережно та виважено щоб не втрати своєї конфесійної самобутності і не розчинитися в світовому релігійному просторі.

Як зазначалось вище, використання тієї чи іншої перекладацької стратегії значною мірою залежить від жанру тексту. Так, оскільки релігійний переклад догматичної літератури характеризується підвищеними вимогами до точності відтворення тих чи інших постулатів, вважаємо, що при перекладі таких текстів необхідно дотримуватися стратегії очужинення (форенізації). Це наблизить цільового реципієнта до тексту оригіналу, виведе його межі рідної культури та допоможе пізнати мовні і культурні відмінності чужої культури та тексту. З іншого боку, не можна виключати використання стратегії доместикації (звісно, в певних межах).

Мова та культура — складні і багатогранні явища, які тісно взаємодіють між собою. Культура встановлює місце людини в соціумі, задає її цінності. Мова називає те, що є в культурі, формує її, але і розвивається разом з нею. Щодо взаємовідношення мови і релігії, то вони теж взаємозалежні і взаємопов'язані, оскільки обидві, як світоглядні категорії, є способами пізнання світу людиною, з допомогою яких вона намагається знайти відповіді на вічні питання щодо суті свого існування.

Взаємозв'язок між релігійною картиною світу та мовною картиною світу можна очевидний — релігійну картину світу формують основні релігійно-культурні поняття та концепти, що трансформуються людиною крізь призму свого мислення і відображуються на мовному рівні. Саме різниця в мовних та культурних картинах світу і стає проблемою для перекладача, особливо при відтворенні одиниць релігійного лексикону.

Українські дослідження в сфері християнської лексики почали здійснюватися в основному після одержання України статусу незалежності і на сьогоднішній день представляють собою досить широкий інтерес для науковців. Наукові розвідки в цій сфері розглядають широке коло питань (семантика християнських одиниць, їх функціонування, генетична та тематична типологія тощо). Проблеми порівняльного чи перекладознавчого характеру залишаються малодослідженими.

Релігійна культура — це специфічна частина загальнолюдської культури, одним з компонентів якої є мова, яка вербалізується у релігійних текстах різних типів (священні тексти, богослужбні церковні твори, віровчительні тексти, молитви тощо), обов'язковий атрибут яких — **релігійна лексика**. Релігійна лексика це особливий пласт лексики будь-якої мови, що сформувався під впливом міфології та релігії.

Стратегії релігійного переклад у цілому тотожні стратегіям перекладу будь-яких текстів, однак при англomовному відтворенні значення християнських одиниць слід брати до уваги важливі моменти. Це, перш за все, бережне та виважене відношення до релігії, як найбільш делікатної сфери міжкультурних контактів. По-друге, пошук адекватного перекладацького рішення, який дозволить з одного боку, якнайближче приблизити англomовного реципієнта до нашої конфесійної культури, а також не розчинитися в багатомовному християнському світі та зберегти свою унікальність.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ РІШЕНЬ ПРИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОДИНИЦЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

2.1 Загальні особливості перекладу одиниць сакрального ономастикону

Лексика сакрального ономастикону належить до недостатньо вивченої на сьогоднішній день області, а дослідження одиниць, які виражають категорію сакральності, носять, як правило, фрагментарний характер. Увага дослідників сконцентрована в основному або на мовних особливостях досліджуваних одиниць, або на певних вузькоспецифічних питаннях. Щодо зіставних досліджень, тим паче досліджень перекладацького характеру, то слід зазначити їх надзвичайно невеликий обсяг в українських розвідках.

Вперше згрупувати всі сакральні оніми в окремий ономастичний простір запропонувала російська дослідниця І. Бугаєва. Вона визначила під сакральною ономастикомою сукупність лексичних одиниць, що об'єднані значенням святості та виділила в ній певні поля, де гіперонімом для них є, на думку дослідниці, агіонім (від грецьк. *agios* – священний + *онума* - ім'я). Її визначення агіоніму оснований на концепті Божої благодаті, що почиває на певних об'єктах чи предметах через чин освячення [Бугаєва].

На наш погляд, її точка зору може екстраполюватися на ономастикон інших мов і культур, за умови, що вони належать до християнського культурного простору. Тож ми використали класифікацію І. Бугаєвої, внівши до неї певні корективи, релевантні для нашого дослідження.

Наразі перейдемо до задачі нашого дослідження, а саме виявлення специфіки інтерпретації українських християнських онімних одиниць англійською мовою. Ці одиниці, в найбільшій мірі відображають поняття, сформовані носіями мови у процесі пізнавальної діяльності, і саме вони

виконують роль своєрідних номінативних знаків, пов'язаних з їх релігійною культурою та практикою. До таких одиниць ми відносимо теоніми, агіоантропоніми, іконіми, еортоніми, хрононіми та еклезіоніми.

Основні труднощі при їх інтерпретації, як і всіх іншокультурних лексичних одиниць, визначаються двома причинами. Перша з них пояснюється тим фактом, що це в основному одиниці православного сакрального ономастикону, які в силу певних історико-релігійних причин (розходження в конфесійних та культурних поняттях між слов'янським та англomовним світом), для сприймача англomовної аудиторії становлять як культурну, так і конфесіональну лакуну. Це означає, що через відповідного поняття у мові перекладу немає еквівалентного відповідника і тоді перекладачу потрібно вдаватися до більш широкого пояснення.

Друга причина полягає в необхідності передавати при перекладі, окрім предметного значення лексичної одиниці (її семантики), також і конотацію — її культурний, національний та історичний колорит [Влахов, Флорин 1986, с. 284].

Саме ці причини й роблять проблему англomовної репрезентації відповідної лексики особливо важкою та актуальною.

2.1.1 Переклад теонімів та агіоантропонімів. Звернемося до розряду одиниць сакрального ономастикону, що іменуються **теонімами та агіоантропонімами**. Ми об'єднали їх, оскільки в основі і тих, і інших онімних одиниць лежить, по-перше, власне ім'я, по друге, ознака святості. Теонім — це ім'я власне міфічного божества, Бога, Божої матері (*Господь Вседержитель, Діва Марія/Матір Божя, Архангел Михаїл, Сатана тощо*). Агіоантропонім — власні назви святих (*Юрій Зміборець, Антоній і Феодосій Печерські тощо*).

Розглянемо як відтворюється в англійській мові назви Бога.

Більшість назв Бога або передається англійською мовою еквівалентним відповідником (*Господь/The Lord, Збавитель/The Redeemer*), або калькуються (*Цар Слави/The King of Glory; Бог нашого спасіння/The God of Our Salvation*).

Розглянемо наразі як інтенпретується англійською мовою назва Матері Божої. Слід зазначити, що в православній традиції існує більше номінацій на образ Богоматері, ніж в католицькій. І цей факт інколи перешкоджає точному відтворенню значення тієї чи іншої одиниці.

Проаналізуємо відому християнську молитву «Достойно є» та її переклад англійською мовою:

...славити Тебе Богородицю, завжди славному і пренепорочну і Матір Бога нашого. Чеснішу від херувимів і незрівнянно славішу від серафимів, що без істління Бога Слово породила, дійсну Богородицю, Тебе величаємо.

...to bless you, O Theotokos, ever-blessed and most pure, and the Mother of our God. More honorable than the Cherubim, and more glorious beyond compare than the Seraphim, without defilement you gave birth to God the Word. True Theotokos we magnify you!

Як бачимо в наведеному прикладі, переклад одиниць, що означають Божу Матір, не представляє особливих труднощів. Так, теонім **Богородиця** відтворюються англійською мовою за допомогою еквівалентного відповідника (з грецької **Theotokos**). В свою чергу значення теоніму **Матір Бога** передається калькуванням (**Mother of God**).

В цьому прикладі більший перекладацький інтерес викликають одиниці диференціатори **завжди славно і непорочна**. Перша одиниця передається за допомогою кальки (*ever-blessed*), друга — за допомогою аналога (*most pure*), оскільки в англійській мові немає характерного для українських релігійних одиниць префікса -пре (преподобний, пренепорочний, пресвітлий). Слід зауважити однак, що зустрічаються й інші варіанти перекладу за допомогою транслітерації (**preneporochna**), однак на наш погляд, такий форенізований (для англомовного читача) переклад не буде зрозумілим. Транслітерація, як

спосіб відтворення цього поняття можлива, на наш погляд, лише для відповідного адресата (людини, добре обізнаної з термінологією східної традиції). Для пересічного англомовного адресата можна використати транслітерацію лише з подальшою експлікацією: **preneporochna (most pure)**.

Щодо одиниць **серафіми і херувими**, то для аналізу перекладацького рішення спочатку необхідно розібратися в деяких деталях. В іудейській та християнській традиціях це назви найвищих ангельських чинів. Річ у тому, що до нас їх назви прийшли з грецької, де ці іменники мають форму **Seraph i Cherub** в однині. Щодо форми множини, в якій використовуються ці одиниці в молитві (**Seraphim i Cherubim**), то додавання до цих основ в українській мові закінчення множини не є граматичним вірним, однак відповідає традиції.

Переходимо до розгляду **агіоантропонів** та способу їх відтворення англійською мовою. Зазвичай агіоантропонім складається з **чину святості, імені та диференціатора** (уточнюючого найменування). Для найменування чину святості існують усталені іншомовні відповідники (*апостол/apostle, пророк/prophet, святий/saint, мученик/martyr*). Однак при їх відтворенні можуть з'явитися певні труднощі. Наприклад, чин святості **святитель** та **преподобний**; перша одиниця відтворюється за допомогою більш широкого терміну *saint*, друга — загальноприйнятим **venerable**.

Наступний компонент агіоантропоніма — імя власне. Слід зауважити, що в більшості випадків в обох мовах використовуються усталені лексеми на позначення імен апостолів та святих (*Andrew, John, Paul, Maria, etc.*), оскільки ці імена опосередковано прийшли в українську мову, в основному, з грецької мови та латини. Проте, оскільки деякі власні імена, наприклад, імена мучениць (*Віра, Надія, Любов*), виконують крім номінативної й прагматичну функцію, в англомовному вжитку вони описуються за допомогою **калькування** (*Faith, Love and Hope*).

Слід прийняти також до уваги точку зору деяких російських дослідників, які вивчають проблему відтворення значення релігійних термінів англійською мовою (маються на увазі лише православні одиниці). Вони стверджують, що навіть при передачі відомих імен святих необхідно перш за все враховувати можливого адресата тексту, його конфесійну орієнтацію, культурний та мовний осередок [Кабакчі 2001, с. 86-89; Галкіна 2007, с. 20].

Відомо, наприклад, що за іменами святих Кирила та Мефодія в англomовному світі закріпилися варіанти Cyril and Methodius і якщо вживання цього агіoантропоніма адресоване представникам цієї культурної спільноти, навряд чи треба нехтувати цією традицією. Однак, у внутрішньому вжитку можливе використання інших варіантів. Розглянемо їх на прикладах.

- *Брати Кирило та Мефодій – творці слов'янської абетки*
- *Cyril and Methodius are creators of a Slavonic alphabet;*
- *Kirilo and Mefodii are creators of a Slavonic alphabet;*
- *Kirilo and Mefodii (Cyril and Methodius) are creators of a Slavonic alphabet;*

Як бачимо, перший варіант перекладу виконаний за канонами англomовної традиції, другий — за допомогою формальної транслітерації (форенізований аналог може зашкодити розумінню одиниці сприймачем іншої культури); третій — формальною транслітерацією з використанням допоміжної експлікації (паралельного підключення).

Наступний елемент агіoантропоніма, який спричиняє найбільші труднощі при відтворенні англійською мовою — це диференціатор. Він може бути його номінатором (*Притиск, Обручник, Стовпник*), дескриптором (*Златоустий, Мироточивий*) або локалізатором (*Печерський, Почаївський*) тощо. Розглянемо декілька прикладів перекладу англійською мовою

американським перекладачем М. Геппелла при відтворенні відомого документа Української церкви — Патерика Києво-Печерського.

...the God-loving prince Jaroslav liked Berestovo and its Church of the Holy Apostles [Paterik, p. 19]

...and miracles of the blessed passion-sufferers Boris and Gleb... [Paterik, p. 24]

The divinely-inspired Feodosij answered him meekly... [Paterik, p. 33]

... a church dedicated to the holy protomartyr Stephen... [Paterik, p. 65]

Як бачимо з наведених прикладів, диференціатори до імен українських святих (*Боголюбивий, Богодухновенний, блаженні страсотерпці, Святий*) в усіх прикладах передаються українською мовою за допомогою **калькування**.

Слід зазначити, що серед труднощів адекватного перекладу агіоантропонімів є відсутність уніфікованого підходу до цього процесу. Так лексикографічні джерела, вебсайти православних церков США, Канади, туристичні путівники надають різні варіанти англомовної інтерпретації тих чи інших агіоантропонімів.

Розглянемо це на прикладі відтворення диференційної ознаки одиниці **Георгій/Юрій Переможець**. Це може бути: **Saint George the Victory-Bearer** [Orthodox Church of America], **Saint George the Victorious** [The Church of St. George the Victorious in front of Kiev Passenger Railway Station], **George the Great Martyr and Triumphant, Saint George the Warrior, Saint George the Trophy-Bearer** [Greek Orthodox Church]. На наш погляд, більш адекватним буде переклад за допомогою **семантичного еквівалента** (другий варіант — *the Victorious*), а не **калькування** (*Victory-Bearer* чи *the Trophy-Bearer*).

2.1.2 Переклад іконімів. Наступна група назв, що аналізується — іконіми. Іконіми — це імена власні, що позначають найменування ікон: ікона

Христа Спасителя, ікона Спас Нерукотворний, ікона Всіх Святих, ікона святителя Миколая, ікона Божої Матері «Утамуй мої печалі», ікона Іоанна Хрестителя, ікона Святих Петра і Павла, Почаївська ікона Божої Матері. Диференціатором в цій групі одиниць є лексема ікона.

Треба одразу зазначити, що дуже часто помилки в перекладі назв ікон зумовлені саме цією лексемою. Річ у тому, що в картині світу англомовних реципієнтів вона не асоціюється зі священним зображенням святих чи біблійних подій, а скоріше з піктограмою на екрані компютера, чи зіркою попкультури.

Слід також нагадати, що в християнстві ікони вшановуються лише в православній та католицькій конфесіях. Англомовна релігійна культура є в основному, протестантською, тож з огляду на таку конфесійну розбіжність зазначаємо значні труднощі при перекладів іконімів. Проблеми англомовного відтворення українських іконімів обумовлені ще й тим, що необхідно одночасно і досягнути номінативну точність іконіма, і врахувати фактор доступності його значення до англомовного адресата.

Візьмемо для прикладу **ікону Спас Нерукотворний**, яка має ще й інші назви (*Нерукотворний Образ з Едеси, Убрус Господа Ісуса Христа*). Найменування цієї ікони пов'язується з відомим християнським переказом, за яким образ Христа чудотворним чином відбився на рушнику (убрусі), що Ісус Христос притиснув до свого обличчя. Буквальною калькою з грецької стала в свій час назва *Acheiropoieta*, способом **калькування** була створена англомовна (семантично близька, але дещо громіздка) лексема-відповідник (*Not-Made-By-Hands*), в якій загублена сема спасіння. В деяких грецьких джерелах можна зустріти ще один відповідник *Holy Mondylion* (*Плащаниця*). Російська церква надає перевагу ускладненому перекладацькому рішенню — *Spas Nerukotvornyi* (*Miraculous Icon of the Savior Not Made By Hand*), використовуються як транслітерація та калька.

Інший відповідник **the Vernicle** (*the Vernicle Image of the Savior*) є католицьким аналогом. Згідно з Переказом цю хустку Ісусу передала жінка на імя Вероніка під час Його сходження на Голгофу. У цієї лексеми дещо інша внутрішня форма (слово *vernicle* походить від латинського *vera iconica*, тобто «істинний образ»). В західній християнській традиції існують також варіанти *The Veil of Veronyka* та навіть *Holy Napkin*. На наш погляд останній варіант не є адекватним вже через певну пейоративність, що неприпустима відносно сакральної лексики.

Найменування Богородиці в українській мові досить чисельні та різноманітні: *Матір Божа, Богородиця, Приснодіва, Цариця Небесна, Пречиста, Пренепорочна, Заступниця*. В англійській мові їх менше: *Our Lady, Intercessor, Mother of God, Theotokos, Virgin Mary*. Найбільш вживаними на позначення Святої Марії в українській традиції є наступні одиниці — **Матір Божа та Богородиця**. Щодо їх англомовної інтерпретації, то як ми показали у попередньому розділі, тут використовуються **калька-відповідник** фразеологізованого найменування **Mother of God**, або запозичення з грецької **Theotokos** (Theo – «Бог», tokos – «мати»). Крім того існують ще два англомовні варіанти *Our Lady* і *Virgin*, які широко вживаються в католицькій традиції.

Проаналізуємо наступний приклад:

Theotokos is a compound of two Greek words, θεός “God” and τόκος “childbirth”. Literally, this translates as “God-bearer” or “the one who gives birth to God”. However... is often left untranslated, or paraphrased as Mother of God [New World Encyclopedia].

В цьому прикладі наведені різні варіанти номінації поняття Богородиці (крім католицьких), одержані за допомогою різних перекладацьких рішень: **Theotokos, God-bearer, Mother of God**.

The Eleousa Icon of the Mother of God, before which..... the hymn “It Is Truly Meet” was first sung, was transferred to the katholikon at Karyes [Antiochian Orthodox Christian Diocese of North America].

В цьому реченні використаний грецький еквівалент **Eleousa** та калька **Mother of God**.

Слід зазначити, що в українській православній традиції дуже характерною є багатоконпонентна структура найменувань богородичних ікон, тож при перекладі англійською мовою крім типового для них перекладацького рішення **калькування** (*Невянучий цвіт/The Fadeless Blossom; Неочікувана Радість/Unexpected Joy*) та **описового перекладу** (*Живоносне джерело/the Life-Bearing Spring; Нерукосічна Гора/The Mount not Cut with Hand/s*) інколи доводиться також виконувати певні граматичні трансформації. Так, наприклад:

переклад з с перестановкою компонентів: *Всіх скорботних Радосте/Consolation of All the Afflicted;*

трансформація прикметника в іменник в родовому відмінку в мові перекладу (конструкція з прийменником *of*: *Богородиця Влахернска/Our Lady of Blachernai*).

Найбільші труднощі виникають при інтепретації дескрипційних назв Богородичних ікон, і це труднощі на рівні стилістики. Річ у тому, що в ПЦУ досить сильним, і в богослужінні і в іконописі, є вплив церковнослов'янської мови, що і надає українській релігійній лексиці особливої стилістичної забарвленості. В таких випадках, як показав аналіз, для збереження високого стилю використовуються певні способи стилістичної компенсації, тобто в англійськомовних відповідниках можуть вживатися застарілі лексеми англійської мови та форм дієслів (*ікона Божої Матері «Скоропослушниця»/Quick to Harken, «Утамуй мої печалі»/Assuage My Sorrows*” *«Блаженне Чрево»/Blessed Womb*); ускладнення синтаксичної конструкції (*«Спорителька Хлібів»/She Who Ripens the Grain*); інверсія (*«Не*

ридай мені, Мату»/Weep not for Me, Mother); використання грецьких запозичень («Достойно есть»/Axion Estin, «Всесвята/Panagia):

...miraculous Myrrh-streaming Kardiotissa (Tender Heart) icon of Mother Mary with the Baby Jesus in arms... [Ukrainian Orthodox Church of the USA]

Досить часто при англомовному відтворенні іконімів можуть траплятися неточності та навіть помилки, особливо в зображенні іконімів, відсутніх в англомовній культурі. Не одиничні випадки, коли ікона передається словом *portrait* або *picture*:

Over her chaise-longue hung a picture of the Virgin Mary [Massie 2011, p. 117].

2.1.3 Переклад еортонімів. Наступна група одиниць сакрального ономастикону — **еортоніми**. Еортонім — це одиниця, що позначає релігійні свята. В лінгвістиці для позначення свят інколи зустрічається термін **геотонім**, однак він означає як світські, так і релігійні дати. Саме тому в подальшому дослідженні ми будемо слугуватися терміном еортонім.

Слід зазначити, що є велика кількість релігійних свят, які є єдиними для всіх християнських конфесій. У цьому випадку з точки перекладу, вони не складають особливих труднощів через наявність відповідників в кожній з мов. Тому в церковних календарях основних християнських деномінацій закріпилася значна кількість еортонімів на позначення одних і тих же свят.

Так, наприклад, еортонім *Благовіщення/Annunciation* в обох мовах є прикладом близькості їх внутрішньої форми (отриманням Марією від архангела Гавріїла звістки про майбутнє народження Нею Спасителя). Англійський еортонім, в силу певних лінгвістичних причин, походить від латинського дієслова *annuntiare* – «сповіщати, повідомляти», сема «сповіщення» закріпилася і в українській одиниці («блага вість»).

Схожими є і наступні еортоніми *Вознесіння/Ascension*, *Преображення/Transfiguration*, мотивація найменування яких в обох мовах

дуже схожа. У першому прикладі український еортонім Вознесіння походить від церковнослов'янської кальки з грецького слова *analēpsis*, а англійський Ascension запозичений з латини через старофранцузьку: *ascensio* (n), від дієслова *ascendere* – сходити, підійматися. В другому прикладі українська одиниця так саме походить з грецької через церковнословянську, а англійська — з латини, що теж означає процес перетворення. Ідентичність мотиваційної ознаки робить перекладацький процес досить комфортним.

Однак слід зазначити, що далеко не всі еортоніми такі прості при перекладі. Розглянемо деякі з цих прикладів детальніше, щоб продемонструвати адекватність/неадекватність тих чи інших перекладацьких рішень. Так, на позначення християнського свята **Стрітення**, що вказує на біблійний сюжет зустрічі Симеона Богоприємця з немовлям Ісусом, в англомовних календарях існують декілька варіантів перекладів: *Presentation of the Lord into the Temple*, *Candlemass*, *Purification of the Virgin*.

Розглянемо кожен з цих номінацій з точки зору відповідності англомовної інтерпретації цих лексичних одиниць.

У першому прикладі мотивація найменування свята пов'язана з іудейською традицією приносити немовля на сороковий день в храм, однак мотив самої зустрічі в назві ікони в цьому випадку залишився нереалізованим. Цей варіант широко застосовується у православних на Заході. В другому варіанті значення англійського *Candlemass* сягає давньоєврейського свята очищення жінки на сороковий день після пологів; це свято супроводжувалося процесією із запаленими свічками, звідки у давньоанглійській закріпилася назва *Candlemass* — «меса свічок». Цей же факт очищення матері народженого відбився у семантиці третього варіанту.

На наш погляд, найближчим аналогом до цього іконіма може бути варіант *The Meeting of Our Lord in the Temple* та запозичення *Stritennya*. Зазначена номінація повністю передає мотивацію зустрічі з Богом як у своїй багатоструктурній одиниці — кальці, так і посилює момент зустрічі

транскрибованим варіантом *Stritennya*. Слід зазначити, що в англомовних православних джерелах, особливо в богословських текстах, зустрічаються саме такі назви відомого християнського свята.

Яскравим прикладом того, як догматичні постулати різних конфесій можуть впливати на відтворення значення релігійно-маркованих дат, будуть і наступні приклади — *Страшна П'ятниця* та *Тайна Вечеря*. Відомо, що перший еортонім в нашій культурі умотивований ознакою страждань (страстей), що їх прийняв Ісус Христос заради людей в день свого розп'яття. Щодо англійської назви цього еортоніма (*Good Friday*), то він характеризується іншим релігійним посилом — спасіння людства через смерть Ісуса Христа.

Щодо другого прикладу (*Last Supper*), то в православній та католицькій традиціях лексема «тайна» означає, як велику, неосяжну людським розумом тайну Господню, так і запровадженням Ісусом головного християнського Таїнства — Євхаристії. Оскільки в англомовній протестантській культурі це таїнство сприймається як суто символічний ритуал, мотив номінації досить звужений (вечеря як прийом їжі), і відтак, втрачається сакральний смисл еортоніму.

Щодо назви найголовнішого християнського свята Пасхи, то в українській мові воно є старослов'янським запозиченням з давньоєврейської *pesah* (to pass over) через грецьку (*pascha*, що означало визволення євреїв з єгипетського рабства). В новозавітні часи свято Воскресіння Ісуса Христа стало теж позначатися цією лексемою. Етимологія англійського відповідника *Easter*, досить суперечлива, але більшість дослідників стверджують, його походження від імені германської богині *Eoster*.

Розглянемо декілька інших прикладів, наприклад відтворення значення свята Успіння Божої Матері:

The Icon of the Feast of the Dormition of the Theotokos shows her on her deathbed surrounded by the Apostles [Greek Orthodox Archdiocese of America].

...we can appreciate the dual depiction of Dormition and Ascension found in many of our Orthodox icons... [Orthodox Church in America]

The Assumption of the Blessed Virgin Mary into Heaven is the bodily taking up of the Virgin Mary into Heaven... [Sacred Heart Catholic Church]

Кожен з цих прикладів відтворення назви свята Успіння відноситься до різних конфесій, чи скоріше традицій (східної та західної). Вони мотивуються різними поняттями і відповідно, передається англійською мовою різними лексемами. Мотиваційним фактором для назви ікони у східній традиції є те, що Богородиця не померла, а тихо заснула (звідси *Dormition* від французького спати), тоді коли в західній традиції наголошується її вознесіння на небо після смерті (*Assumption* з латинської припущення).

2.1.4 Переклад еклезіонімів. Ще одним розрядом сакрального ономастикону є **еклезіоніми** (від грец. еклесія, що означає збори, місце для зборів). Це особливий тип одиниць для номінації об'єктів культового призначення (собори, церкви, монастирі, пустині, дзвіниці). Еклезіоніми як мовні одиниці існують в усіх трьох конфесіях, однак найбільш розгалуженими вони є саме в православній традиції.

Назви більшості культових християнських об'єктів створюються від:

- теонімів — номінацій Всевишнього, Святої Трійці, Богородиці (*Храм Христа Спасителя, Свято-Троїцький монастир*);
- агіонімів — імен святих (*Кирилівська церква, собор Св. Катерини*);
- іконімів — номінацій ікон (*храм на честь ікони Божої Матері «Всіх скорботних радість», церква на честь ікони Божої Матері Покрова*);
- еортонімів — назв церковних свят (*Хрестовоздвиженська церква, Свято-Покровська Лавра*).

Стосовно структури назв культових об'єктів, то в них є основні та допоміжні компоненти. Ядерна одиниця — на честь святого чи свята, допоміжні — одиниці на уточнення певних ознак (місце побудови храму чи монастиря тощо (*Свято-Покровський монастир в Голосіївській пуці*). Слід зазначити, що назви монастирів можуть відрізнятися також за ознакою диференціюючої одиниці, що вказує на її гендерний характер (чоловічий, жіночий).

Аналіз еклезионімів різних мов показав, що їх назви мають як універсальні, так і специфічні риси. Їх універсальність зумовлена специфічністю їх семантики та сфери призначення — вони виражають ідею присвячення, сакральності, тож теологічне навантаження їх назв залишається рівнозначним (*Храм Святої Трійці/the Holy Trinity Church*).

Desyatin Church of the Most Holy Theotokos at Kiev would stand aside each other the marble tombs... [St. Peter and Paul Orthodox Church]

...she built churches: of Saint Nicholas and the church of the Holy Wisdom at Kiev, of the Annunciation of the Most Holy Theotokos... [St. Peter and Paul Orthodox Church]

Щодо перекладу назв українських культових споруд англійською мовою, то нами було виявлені певні розбіжності у відтворенні значення різних храмів. Так, якщо назви споруд, що походять від церковних свят мають в обох мовах схожу мотивацію, то їх переклад не викликає труднощі через наявність усталеного англомовного відповідника (*Церква Рівноапостольного князя Володимира/The Church of Equal to the Apostles St. Prince Volodymyr*). Однак, якщо мотивація назв свята не співпадає в українській та англійській мовах, при перекладі можуть з'явитися певні зрушення як змістовного, так і теологічного характеру.

Розглянемо наразі приклад еклезионіму, що створений від агіоантропоніму **Микола Чудотворець**. Відомо що в перекладі це ім'я може мати два варіанти, як *wonder worker* і як *miracle worker*. Аналіз церковних

сайтів показав, що еклезионами можуть використовуватися з різними диференціаторами агіоантропоніма:

Church of St. Nicholas the Miracle Worker [Obukhiv, Kyiv Region]

Church St Nicholas the Wonderworker [Parish of St. Nicolas the Wonderworker, Patriarchate of Moscow, Oxford UK]

Saint Nicholas Ukrainian Catholic Church [St. Nicholas Ukrainian Catholic Church, Elmira Heights, NY]

Існування в англійській мові двох еквівалентів на позначення агіоніма *Микола Чудотворець* (*wonder worker* and *miracle worker*) вимагає від перекладача пошуку найбільш адекватного відповідника. Аналіз значення іменників *wonder* та *miracle*, показує, що останній більше відповідає українській одиниці чуда, як втручання Божественної сили.

Разом з тим, сучасний підхід до перекладу власних назв пропонує ще варіант — *St. Mykola (Mikolai) the Miracle Worker Church*. Вважаємо це комплексне перекладацьке рішення найбільш вдалим, тим більше, що воно вже використовується багатьма зарубіжними православними приходами, наприклад, *Holy Nikolai Orthodox Church* (Фінляндія, Норвегія). У протилежному випадку традиційні англомовні варіанти можуть призвести до певної небажаної «вестернізації» назв українських храмів (*St. Nicholas Church*). Втім останнім часом в процесі англомовної номінації православних храмів, монастирів, тощо все більш поширюється тенденція до формальної транслітерації відповідних назв з підключенням західного аналога або без нього, наприклад, *Mikhailovsky Zolotoverkhy (St. Michael's Golden Domed) monastery; Syyata Yevdokia's church*.

Щодо номінації **храму Св. Іоана Предтечі (Хрестителя)**, то в цьому випадку теж треба бути обережними у використанні того чи іншого відповідника. Річ в тому, що православний агіонім Предтеча вмотивований функцією цього святого як передвісника Ісуса Христа. Саме тому він часто калькується (*Forerunner, Precursor*). Однак в англомовній культурі

найчастіше вживається усталений відповідник *Baptist*, внутрішня форма якого вказує на факт хрещення ним у водах Йордану Ісуса Христа. На наш погляд, для англомовного позначення храму доцільніше використовувати калькування з паралельним компонентом західного аналогу (*Church of St. John the Forerunner (the Baptist)*).

Ще один цікавий приклад передачі значення назви храму на честь **ікони Матері Божої Покрова**. На позначення цього іконіму існують 5 англомовних еквівалентів: *Patronage of the Mother of God*, *Intercession of the Mother of God*, *Protection of the Theotokos* і *Protecting Veil of the Mother of God* і навіть *The Protectress*. Перші три еквіваленти актуалізують ідею захисту, проте з невеликими семантичними розбіжностями: *patronage* позначає відношення захисту керівника до підлеглого; *intercession* та *protection* — значення заступництва, зокрема молитовного. Еквівалент у означенні *protecting* разом з одиницею омофор (*veil*) виявляється нам адекватним, тоді як останній можна піддати критиці за досить незвичне для англійської мови використання суфікса на позначення жіночого роду *Protectress*:

The 71st celebration of the Ukrainian Orthodox parish of St. Mary the Protectress in Rochester, NY... [Ukrainian Orthodox Church of the USA]

На наш погляд англомовна тенденція до адаптації православних релігійних лексем може призвести до втрати сакрального характеру еклезіоніму, що особливо притаманний православ'ю.

Зі свого боку, вважаємо кращим для використання в англомовному світі переклад еклезіоніму, що прийматиме до уваги обидві церковні традиції (за допомогою транслітерації та калькування):

*The Church of the **Icona of Bozhoyi Matery Pokrova** (The Church of the *Protecting Veil of the Teotokos*);*

*The Church of the *Protecting Veil of the Teotokos* (The Church of **Pokrova Icon of Matery Bozhoyi**).*

2.2 Відтворення абстрактних та конкретних понять української християнської лексики

2.2.1 Переклад одиниць на позначення богословських догматів та основних понять віросповідання. Метою цього підрозділу є визначення особливостей відтворення англійською мовою українських християнських одиниць лексико-семантичної групи, що відноситься до **сфери абстрактних понять**. Сюди ми віднесли наступні лексичні одиниці:

1) **богословські** догмати та основні **поняття віросповідання** (Перевоплочення, Промисел, Святий дух, Трійця, Вседержитель, Передання, Святі Таїнства, Воскресіння, сутність Бога, первородний гріх);

2) основні поняття **християнської моралі та життя церкви** (проповідь, говіння, паства, богослужіння, смиріння, благочестя, благословіння, целомудріє, молебень, бдіння);

Підходячи до питання перекладу одиниць першої групи (**богословські** догмати), необхідно прийняти до уваги деякі фактори. По-перше, слід зауважити, що католицька, протестанська та православна релігійні картини світу входять до більш загальної — християнської картини світу, відтак певні концептуальні поняття, явища та процеси в них будуть співпадати. Зокрема, це базові релігійні поняття, такі, як одиниці на позначення базових християнських догматів, сутності Бога, тощо.

По-друге, цей пласт лексики почав формуватися ще з появою християнства і більшість релігійних процесів завдяки діяльності духовенства щодо єдиної теологічної платформи були сформовані на ранніх етапах розвитку християнської релігії ще до розколу Церкви. Тож, до IV ст нашої ери основні богословські поняття (Символ Віри, іпостась, Свята Трійця

тощо) були вже усталеними в різних мовах і мають певні еквівалентні відповідники.

По-третє, більшість одиниць цієї групи мають **інтертекстуальний характер**, і, відповідно, «закріплене» місце у Святому Письмі, що полегшує проблему їх перекладу (*иносась/hipostasis, Трійця/Trinity, еклезіологія/ecclesiology, Викуплення/Atonement, Боголюдина/God-Man, Преображення/Transfiguration, Пересуцествління/Transubstantiation*).

Велику роль у формуванні одиниць християнської догматики, при співставленні, а тим паче при відтворенні деяких лексичних одиниць сфери богослів'я іншими мовами, можуть з'явитися певні моменти, що заслуговують спеціального аналізу. Розглянемо декілька таких прикладів та їх перекладів:

*Whereas **apologetics**, intent upon laying the foundation of the Christian religion, uses historical and philosophical arguments, dogmatic **theology** on the other hand makes use of **Scripture and Tradition** to prove the Divine character of the different **dogmas** [Catholic Advent]*

*В той час як **апологетика**, з метою створити фундамент християнства, використовує історичні та філософські аргументи, догматичне **богослів'я**, зі своєї сторони, для доказу божественного характеру різних **догматів** посилається на **Святе письмо і Передання**.*

Як бачимо з наведених прикладів лексичні одиниці цього розряду християнської лексики передаються при перекладі по-різному. Перші три одиниці **апологетика**, **догмат**, **богослів'я** відтворюються **прямими відповідниками**, в той час як передача значень понять **Святе Письмо і Передання** потребує більш детального осмислення. Річ у тому, що вступає в силу феномен лексичної варіативності, адже і в українській і в англійській мові існують декілька варіантів на позначення Біблії: в українській — **Святе письмо та Священне Писання**, в англійській — **Holy Writ, Holy Scripture, Scripture**.

Для подальшого вивчення цього питання вважаємо за необхідне звернутися до походження відповідних одиниць. За словами дослідника Пітера Біла, англійський термін **Scripture** походить з латини «скриптура», що колись (до середньовічної ери) означало «рукописи» загалом, а потім стало «зарезервованим для позначення текстів Старого та Нового Завітів Біблії» [Біл П., с. 367].

Тож цілком ймовірно допустити, що на позначення поняття **Святе Письмо** в англійській мові широко використовувався термін **Holy Writ**, де **Writ** є скороченням від слова **Writing**, що походить з староанглійської. Саме тому лексикографічні джерела надають варіант **Holy Writ** (синонім **Біблії**) як рідковживаний та архаїчний, відповідно, його вживання доцільне лише тоді, коли воно буде виконувати певну стилістичну функцію [Merriam-Webster].

Досить делікатним питанням в цьому аспекті є також відтворення біблійної лексеми Завіт/Заповіт в українській та англійській мовах. Щодо сучасної української мови, терміни «завіт» і «заповіт» може вживатися паралельно, однак їх переклад часто викликає дебати серед богословів і стає предметом фахових дискусій.

Ми не ставимо за мету брати участь в такій дискусії, лише намагаємося пролити світло на деякі деталі перекладацького характеру. Так, американський теолог Дерек Принс проаналізував точки зору відомих богословів та питання етимології терміна і вказав, що в Святому Письмі для позначення поняття «завіт» існує два слова: єврейське слово «**б'ріт**» або «**б'рітх**» (Старий Завіт) і грецьке слово «**діатеке**» (Новий Завіт), де перше буквально означає «союз», «угоду», «договір», а друге, «упорядкування» чогось. Оскільки в грецькій мові слово упорядкування має ще одне значення — **остання воля, заповіт**, то воно і стало вживатися більше в юридичному сенсі (testament). Це акцент на тому, що слова Ісуса Христа перед смертю є Його останнім наказом учням [Prince, p. 8].

Це частково пояснює, чому для християн західного чину важливіший концепт **заповіту**, заповіді Спасителя, а для україномовних вірян «завіту». Не зважаючи на варіативність одиниці, більшість українських перекладачів Святого Письма: П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, П. Житецький, О. Бачинський, І. Хоменко, Філарет, вживають відповідник «завіт».

Ще більше проблем виникає при відтворенні значення поняття **Передання**, що існує в православній та католицькій традиції і відсутнє в протестантизмі. Воно означає базові догматичні постанови, затвержені сімома Вселенськими соборами в IV—VIII ст., літургійний переказ (віровчительний зміст церковних таїнств та священнодійств), праці найбільших церковних авторитетів (А. Олександрійський, В. Великий, Г. Богослов тощо), які розглядаються як «одкровення Бога», одержані від нього в усній формі.

Розглянемо наступний приклад, де перекладацька проблема полягає у тому, що обидва українські варіанти **Священне Передання** та **Священий Переказ**, рідко **Священне сказання** (етимологія — староукраїнська мова) передаються англійською мовою лише як варіант **Tradition** (лат. *traditio*, досл. – передача) і тому використовується, переважно, у богословській думці Заходу.

Розглянемо відтворення змісту праці І. Меєндорфа англійською мовою:

*... the clarification of what are the authentic **traditions** of our churches, what is **Tradition**, and what are the human **traditions**, or *non-theological factors* of Church life.*

Як бачимо, при відтворенні ми не можемо користуватися еквівалентним відповідником, але ми можемо використати аналог, оскільки лакунарність цього поняття в англійській мові затруднює його інтерпретацію. При цьому стає абсолютно очевидним, що тільки людина з певними богословськими знаннями не загубиться серед різних значень слова *tradition*. Між іншим, слід зазначити, що українська греко-католицька церква теж використовує поняття

Традиція в українській мові. Це пояснюється, на наш погляд, її близькістю до західної богословської думки.

Розглянемо приклад перекладу англійською мовою одиниці Таїнства. Значення цього поняття передаються англійською мовою по-різному, в залежності від конфесії. Річ у тому, що в грецькій та латині, звідки походить одиниця Таїнство, воно має різні форми – *Mystery* і *Sacrament*. І хоча практично всі авторитетні словники надають обидві одиниці, в східній традиції, що бере початок з Візантії, преференцію при перекладі надають слову *Mystery*, від грецького *mystérion* (religious rite), в той час як в західній — *Sacrament*. Це наглядно видно з прикладів:

This icon embodies the nature of our Church's Holy Mysteries – eternal and life-giving [St. Joseph the Betrothed Ukrainian Catholic Church].

*...and received his permission and blessing to partake of the most **pure Mysteries of Christ*** [Trebnik, p. 85]

*...the bishops' focus will be on whether to draft an official document clarifying the church's position on receiving the **sacrament** of Communion* [CBS News, 17 June 2021]

*The **sacraments** in the Orthodox Church are officially called the “**holy mysteries**.”* [Orthodox Church in America]

Як було зауважено раніше для більшості одиниць християнської догматики в мові перекладу для відтворення значення релігійної одиниці, є відповідні еквіваленти, як в наступному реченні:

*The Purpose of the **Eucharist** lies ...in the manifestation of the Church as the **body of Christ**...*[Schememann, A.]

*...they see the enigma of Christ's **kenosis** in the Mystery of the **Holy Trinity**, or, more precisely, in the humanity of Christ.*

Лексичні одиниці **Євхаристія та кенозис** є грецького походження і передаються усталеними словниковими відповідниками практично незмінними транслітерованими варіантами у більшості європейських мов:

анг. - *Eucharist*; нім. - *Eucharistie*; франц. - *Eucharistie*; іспан. - *Eucaristia*. Щодо термінів **Свята Трійця** та **Тіло Христа**, то вони, як бачимо, передаються калькою.

В цьому зв'язку, можна допустити наступне:

1) при дослідженні цих одиниць буде йтися не стільки про інтерпретацію української християнської лексики англійською мовою, скільки про тотожність в обох мовах відповідних лексем (в більшості своїй грецького та латинського походження) на позначення відповідних богословських понять;

2) відтворення одиниць цієї лексико-семантичної групи у англійській інтерпретації вимагатиме не стільки пошуку контекстуальних замінів, чи вживання перекладацьких трансформацій, скільки залучення лексикографічних джерел для віднайдення їх відповідників, які наявні в лексиконі обох досліджуваних лінгвокультур.

2.2.2 Переклад понять християнської етики та життя церкви. Специфіка **християнської лексики** зумовлюється не тільки її лексичним складом, але й сферою застосування, тож наступна група одиниць, що досліджуються — одиниці на позначення основних понять християнської етики та тих, що характеризують життя та функціонування церкви. До них ми відносимо наступні:

1) назви духовних станів (благодать, блаженство, смирення, побожність);

2) назви християнських чеснот (довготерпіння, прощення, лагідність, праведність, самопожертва, вірність);

3) назви людських гріхів (пристрасть, гордія, грошлюбство, заздрість, обман, розпуста, лицемірство);

4) назви ритуалів та правил християнського буття.

Щодо проблем перекладацького характеру, то слід вказати на найширший спектр різноманітних способів передачі значення одиниць цієї групи. Розглянемо декілька прикладів

Ми висловлюємо їх через милосердя, доброту та співчуття, якими ми огортаємо тих, хто чимось відрізняється від нас [Парафіяльний Благовісник]

*We offer them through the **mercy, comfort and compassion** with which we embrace those who are different from us in any way* [Парафіяльний Благовісник].

В наступному реченні — цитата священика православної церкви в Америці М. Денисенка, де використані одразу декілька одиниць на позначення церковних правил та понять.

*This service honored the Orthodox tradition of **fasting, prayer, and penance** in preparation for the Liturgy, while setting aside the notion of **govenie** as the appointed practice that made the participant worthy of partaking* [Denysenko, p. 3].

Як бачимо, поняття **пiст** та **молитва** передаються словниковими відповідниками **fasting** та **prayer**. Одиниця **penance** може викликати певні труднощі при її відтворенні як українською мовою, так і навпаки. Проблема в багатозначності цієї одиниці, яка в англійській може означати і поняття духовного стану (покаяння) і духовне покарання (спитимію). Остання лексична одиниця **говiння**, що означає піст перед церковним причастям, передається за допомогою **транслітерації (govenie)** та послідувальною **експлікацією** (the appointed practice that made the participant worthy of partaking), яка розширює та пояснює значення цієї одиниці.

Також перекладацький інтерес викликає лексема **церковність**, яка означає **досить широкий та специфічний ряд понять** — *церковна обрядовість; церковна ідеологія* тощо. Через нечіткість в її визначенні, а також через приналежність лише до східної традиції, ця одиниця викликає

певні труднощі при англomовному відтворенні. Розглянемо наступний приклад:

In 1904, at the age of twenty-two, he wrote that his aim was "to establish a synthesis of ecclesiality (tserkovnost') and worldly culture" [IOCS]

Як бачимо в цьому випадку автор вдається до використання аналогу (*ecclesiality*), який є формально **калькою-окказіоналізмом**. Одночасно довелося використати **транслітеровану** одиницю (*tserkovnost'*), яка з одного боку, наближає реципієнта до православного контексту, звісно за умови його належності до цієї конфесії. З іншого боку, ця підказка не зможе допомогти пересічному англomовному вірянину чітко зрозуміти сутність цього поняття. Тож стратегія форенізації в даному випадку не спрацьовує.

Поняття **прелєсть**, що існує у східній традиції, досить важко адекватно передати англійською мовою через його відсутність у протестантизмі. Тож у наведеному нижче реченні перекладач використав комбінований спосіб — **транслітерацію** і поширене **тлумачення** цієї одиниці.

Prelest is a false spiritual state, a spiritual illness, "a wounding of human nature by falsehood" [St. Ignatius Brianchaninov]

Яскравим прикладом не зовсім доречної форенізації є відтворення значення одиниці «**подвиг**». Його можна перекласти використовуючи словниковий відповідник: *feat, exploit, deed, achievement, gallant deed, heroic deed*. Однак поняття **подвиг**, вжите в релігійному контексті має трохи інший відтінок значення як аскетичної духовної боротьби.

*It was there, his **monastic podvig** began, ...*

*The purpose of the competition is to increase awareness, study, and **veneration** of the Saints of Zaporozhye and their remarkable **podvigs***
[Шиляєва Т., с. 88]

Таке перекладацьке рішення допустиме лише за умови, що текст розрахований на підготовленого сприймача.

В наступних двох реченнях відтворення християнських одиниць має певні особливості:

And it is the bishop's primary and distinctive task to celebrate the eucharist, (the medicine of immortality) [St. Stephen's Armenian Apostolic Church of Greater Boston]

Because icons are only symbols, Orthodox do not worship them, but reverence or venerate them [Kallistos Ware]

В обох випадках спостерігається використання автором аналогів (to celebrate the eucharist/причащатися), в другому — одразу два синоніма-аналога, щоб донести до реципієнта факт не поклоніння іконам (в чому часто звинувачують православних і католиків), а їх шанування.

2.3 Переклад одиниць, що позначають конкретні поняття

2.3.1 Переклад назв на позначення будови та частин храму. Об'єктом вивчення у цьому параграфі є група одиниць на позначення конкретних понять, що стосуються функціонування церкви як релігійного інституту. В ній було виділено 4 тематичних підгрупи на позначення:

- 1) будова та частин храму;
- 2) богослужіння та його елементів, молитов,
- 3) предметів, що використовуються в церковній практиці (світильники, книги та посуд);
- 4) одяг священослужителів.

На початку розглянемо відтворення англійською мовою назв місця для проведення богослужіння (*церква, храм, каплиця*) та їх частини (*приділ, вівтар, амвон, іконостас, бабінець, нава, притвор, погост, соля, горнєє місце, клірос, сідалище/кафедра/трон тощо*). Сама одиниця **церква** має

словниковий відповідник англійською (*Church*), так само як собор (*Cathedral*), одиниця храм в свою чергу може відтворюватися аналогом, або навіть за допомогою формальної транслітерації: *Khram Pokrovy Presvyatoyi Bohorodytsi*.

Розглянемо ще декілька прикладів: одиниця **приділ** наприклад означає частину основної будівлі храму, для розміщення бічного вівтаря з престолом. В англійській інтерпретації вона через свою лакунарність немає еквівалентного відповідника і тому передається **функціональним аналогом side-chapel**, оскільки лексема **chapel** в англійській мові означає місце для приватної молитви в храмі.

Часто також помилково передають лексему каплиця одиницею **chapel**, що не зовсім вірно. Попри схожу семантику місця для приватної молитви, вони різняться наявністю престолу (у каплиці його немає). Цікаво, що на англійській карті міста Львів можна побачити таку транслітеровану назву: *Kaplychka Stritennya Hospodn'oho*.

В іншому прикладі лексеми **амвон/амбона** та **нава**, що мають грецьке походження, відтворюються за допомогою еквівалента з урахуванням відповідного у кожній мові відповідника.

*...the interior incorporates aspects of nineteenth century American congregational worship, since the seating is stadium-style and the **ambon** goes out into the middle of the **nave** [Denysenko, p. 13]*

Не зважаючи на те, що багато лексичних одиниць, що досліджуються, належать до загальнохристиянських, в деяких конкретних прикладах перекладачу необхідно бути дуже обачливим та обережним. Так, наприклад лексема *алтар/олтар/вівтар* є фактично тим, що називається **хибним другом перекладача**. Річ у тому, що в східній традиції це східна частина християнського храму, що відокремлена іконостасом, а те, що в англійській мові іменується словом **altar**, в нашій церкві **престол**.

*...here was a special **altar** in downtown Mexico City dedicated to those who died of COVID-19 [Chicago Tribune, 31 Oct 2021]*

*By the way, flowers still find their way to the church's **altar** [Collins Dictionary].*

З змісту цих двох речень очевидно, що лексема **altar** означає скоріше підвищення, престол, а не олтар/вівтар (святая святих православної та католицької церкви).

Одиниця **іконостас** з історико-релігійних причин теж маловідома в англomовному світі навіть не зважаючи на те, що вона фіксується деякими словниками середнього обсягу. Розглянемо декілька прикладів:

*The **Iconostasis** in the Republican Mosque: Transformed Religious Sites as Artifacts of Intersecting Religioscapes [Cambridge University Press, 18 July 2014]*

*On the main wall as you enter the Prayer Room, hang the central icons in a way that mimic the **iconostasis** in the Orthodox church [Holy Apostles Orthodox Christian Church]*

*From the **iconostasis**, a high screen before the altar, ... blazed diamonds and emeralds and rubies [Massie, p.5]*

Як бачимо, лексема **iconostasis**, відтворена в перших двох реченнях за допомогою транскрипції без пояснення її значення, залишається не зрозумілою. Саме тому при її перекладі крім транслітерації необхідно також додати пояснення іншoкультурного елемента, як це зроблено в третьому реченні.

2.3.2 Переклад назв на позначення місця богослужіння та його елементів. Надалі проаналізуємо перекладацькі рішення при відтворенні одиниць групи **богослужіння та його елементів**. Ключовим в цій групі є поняття Літургії як головної для віруючої людини церковної служби. Зазначена лексична одиниця походить з грецької, має усталений

словниковий транслітерований відповідник **Liturgy** і, як правило, при англomовному відтворенні не викликає труднощів. Однак досить часто необізнаність перекладача/автора з певними конфесійними відтінками стає причиною досить відчутних помилок. Так американський письменник Месі описуючи богослужіння в православному храмі, замість одиниці Літургія використав католицький термін **Меса**:

*On Christmas morning, the family crossed the public garden for early **mass** [Massie, p.459].*

На нашу думку така заміна православного терміну на католицький небажана, оскільки ці поняття при всій схожості все ж відрізняються. «Меса» в католицтві — це не повне богослужіння, а лише його частина, що відповідає православній Євхаристії. Адекватним перекладом на нашу думку може бути переклад з використанням *Літургія/Liturgy*.

Назви різних видів літургій, що існують в православній та греко-католицькій традиції (*Божественна літургія/Divine Liturgy*; *літургія Нанпередосвячених Дарів /Liturgy of the Presanctified Gifts*; *літургія оголошених /Liturgy of the Catechumens*; *літургія вірних /Liturgy of the Faithful*) передаються англійською мовою за допомогою метода **калькування**.

Цікавим прикладом для аналізу є інтерпретація слово **молебень** — загального поняття для церковного богослужіння.

*...began with the arrival of His Eminence Metropolitan Antony Saturday evening, October 16, to attend the **Moleben** [St. Vladimir Ukrainian Orthodox Cathedral]*

*Why the priest, serving a **moleben**, makes the cross on four sides, sanctifying all the space around – he drives away the demons [Union of Orthodox Journalists]*

*A **Moleben** is a liturgical service of supplication or thanksgiving. Unlike the Divine Liturgy it can be celebrated at any time... [Metropolitan Cantor Institute]*

Як бачимо, лише в останньому реченні використані одночасно два способи — транслітерація **moleben** з наступним описовим виразом (а

liturgical service of supplication або *thanksgiving*). Поєднання цих двох способів і дасть найбільш точне відтворення поняття «молебен».

Розглянемо наразі лексичну одиницю, що викликає певні труднощі при її англомовному відтворенні — Єктенія. Словник Merriam Webster дає переклад цієї одиниці *Litany*, хоча точки зору церковної служби цей термін більшою мірою відповідає католицькому богослужінню, будучи молитвою латинської меси, що читається під час урочистих подій і релігійних процесій. В українській мові терміном єктенія позначається ряд молитовних прохань візантійського богослужіння, виголошених дияконом або священиком, на кожне з яких слідує відповідь «Господи, помилуй», «Подай, Господи». Тож як бачимо функції **єктенії і літанії** дещо різні, що вимагає, у свою чергу, ретельності вибору терміна для опису іншомовної реалії.

Назви різних видів єктеній, що існують в православній та греко-католицькій традиціях інтерпретуються теж за допомогою **калькування**: *Велика Єктенія/the Great litany*; *єктенія за померлих/the litany of the departed*; *єктенія оголошених/the litany for the Catechumens*; *єктенія вірних/the litany for the Faithful*; *мала єктенія/the little litany*. Однак назва однієї з єктеній східної традиції — **сугуба єктенія** перекладається за допомогою аналогу **Litany of Fervent Supplication**.

Цікавий приклад опису єктенії є також в наступному реченні, взятого з перекладу брошури Йосипа Сліпого:

Коли останнє «Господи, помилуй» зникло в просторі, глуха мовчанка окутала Собор... [Сліпий Й., с. 2]

*When the final **Hospody pomilyj** has died away, silence reigns in the cathedral... [Slipyj, p. 2]*

При перекладі англійською мовою як бачимо, використовується транслітерований варіант єктенії **Господи помилуй**. Це типовий приклад форенізації, привнесення відповідної специфіки до тексту перекладу. Використання цієї стратегії доречно з огляду на відповідну історико-

релігійну ситуацію (еміграція), бажання стилізувати богослужіння і наблизити його до адресата.

В церковному вжитку існують також акафісти та канони. Назви акафістів як правило передаються калькуванням (*Акафіст Сладчайшому Ісусу/Akathist of our Sweetest Lord Jesus Christ; Акафіст до Святого Причасття/Akathist for Holy Communion; Акафіст Богородиці/The Akathist of the Theotokos*). Таким самим способом передаються назви канонів (*Канон Ангелу Хоронителю/Canon of the Guardian Angel; Покаянний канон/Canon of Repentance*). В останньому прикладі також додатково використовується граматична трансформація.

Назви богослужіння в залежності від часу його здійснення (*утреня, обідня, повечірня, вечірня служби*) походять з латини та мають усталені **словникові відповідники**, які використовуються при відтворенні цих понять.

The morning service of the Church is called Matins [St. Andrew Antiochian Orthodox Church].

In addition to the liturgical services of Vespers and Matins, there are also the services of the Compline, and Nocturne [Orthodox Church in America]

Окрім перелічених церковних служб у християн східного обряду, існують також особливі заупокійні молитовні поминання (наприклад, панахида, сорокоуст). Оскільки перше з цих понять походить з грецької мови, при перекладі воно може передаватися транслітерацією *panakhida*, або за допомогою **аналога** (*requiem*) чи **експлікації** (*memorial service*).

Vladyka served a panikhida at the grave and returned to the car [Шиляєва Т., с. 87]

2.3.3 Переклад одиниць на позначення предметів церковної практики. Слід зазначити, що це одна з найбільших груп християнської

лексики. До неї ми відносимо: назви церковних світильників, предметів літургійного вжитку, необхідних книжок та одягу священників тощо.

Розгляд одиниць першої групи (назви церковних світильників) починаємо з одиниці-ідентифікатора світильник. В більшості випадків ця одиниця перекладається англійською мовою як **oil lamp**.

Innumerable candles and oil lamps always burned in his cell On the Meaning of Church Candles [Ukrainian Orthodox Church in Canada]

Проте, слід зазначити, що в українській мові у церковному вжитку використовується також спеціальна одиниця **лампада**. Розглянемо способи відтворення її значення на прикладах:

...не було дерев'яного масла, аби задля такого дня залити в лампади [Патерик, с. 68].

...there was no oil with which to fill the lamps [Paterik, p. 68]

Як бачимо цей переклад не є досить адекватним, адже **генералізація** при англійському відтворенні лексеми лампада не зовсім коректна, так як при цьому губиться значення саме **церковної дії**. Тож, на наш погляд, доцільною буде транслітерація одиниці (*lampada*). Однак для англійського реципієнта все ж більш доцільним буде використання при перекладі цієї лексеми не тільки транскрипції, але й додавання такого методу, як **експлікація**, при цьому підключення не нейтрального варіанту **oil-lamp**, а церковного терміну **icon lamp**.

Інші одиниці на позначення церковних світильників грецького походження **дикирій** (двохсвічник) та **трикирій** (трьохсвічник) передаються за допомогою **відповідника**, при цьому додається пояснення термінів (*special candles*):

...the presiding bishop processes out from the altar and blesses the congregation with two special candles, a dikirion and a trikirion [Griffin, p. 102]

Аналіз показав, що у випадку з іншими одиницями предметами християнського церковного вжитку, найбільш продуктивно працює спосіб

транскрипції (грецького відповідника), доповнений експлікацією): *Ладан/ ladan (incense for blessing); Помуп/Chalice (a large cup for the Eucharist); єлей/eley, (consecrated oil for anointing/anoiting oil); жезл(o)/ zhezl, crosier (a pastoral staff carried by high-ranking priest); лжиця/ ljitsa, lavidia (a liturgical spoon fot the Eucharist, the Communion spoon); миро/ myrr (fragrant incensefor anoiting).*

Оскільки багато українських одиниць на позначення предметів християнського церковного вжитку, є маловідомими в англійській мові, вони можуть перекладатися з великою долею варіативності. Так, лексема **канун** (*панихидний столик*) може вітворюватися варіантами транслітерації (*kanun, panikhidnik*) і численними варіантами **описового перекладу** (*funeral (memorial) table, requiem stand, a small table for requiem services*). Така ж варіативність спостерігається і при інтерпретації наступних одиниць: **дароносиця** - *daronositsa, pyxis, tabernacle (repository of the Holy Gifts); кадило - *kadylo, censer, thurible (smoking pot/ a metal vessel on chains with incense used during the liturgy).**

Розглянемо процес відтворення значення одиниць цієї групи на інших конкретних прикладах:

Finally, the bells on a kadylo have always attracted attention. There are 12 bells, representing each of the 12 Apostles [Holy Assumption Orthodox Church]

*Priests with long beards walked among the people, swinging **smoking pots of incense** [Massie,p. 5].*

Як бачимо, спосіб, використаний в першому реченні (транслітерація) можливий в цьому випадку, оскільки це православний сайт і віряни знайомі з терміном.

В другому реченні спосіб на позначення «чужої» для англомовного реципієнта реалії — детальна експлікація її значення без номінації предмета, що називає це слово. У цьому випадку він, на наш погляд, не дає чіткого уявлення щодо предмета богослужіння під назвою **кадило**. Таке рішення нам

вважається тим більше не зовсім вірним, через те, що в англійській мові існують два **відповідника** цієї одиниці — синоніми *censer* та *thurible*. Адекватним вважаємо комбінований переклад за допомогою транслітерації та подальшої експлікації.

Проаналізуємо наразі приклад англomовного відтворення лексеми **пращаниця**:

Also a special icon which is painted on cloth (in Greek, epitaphios; in Slavonic, plaschanitsa) depicting the dead Saviour is placed on the altar table [The Catalogue of Good Deeds]

Як бачимо, одиниця **пращаниця** відтворена цілим комплексом перекладацьких дій — транслітерація (*plaschanitsa*) + грецький відповідник (*epitaphios*) + експлікація (*special icon which is painted on cloth*). В інших випадках при відтворенні значення відповідних українських одиниць це може бути тільки словниковий відповідник, доповнений експлікацією:

*On the altar table one always finds **the antimension**. This is the cloth depicting Christ in the tomb which contains the signature of the bishop... [St. Barbara Greek Orthodox Church]*

Для звершення богослужіння, окрім відповідних предметів, священослужителю потрібні певні **церковні книги: Євангелія, Псалтир, служебник, часослов, типікон, октоїх, анфологійон, тріодь, акафісник, мінея, канонік, апостол, требник, чиновник** тощо.

Більшість з цих назв є прямими запозиченнями з класичних мов (*Октоих, Мінея, Триодь, Типікон, Ирмологий, Пентикостарий, Каноник, Кондакарь, Акафистник, Псалтырь, Апостол*). Одиниця *Gospel* германського походження, інші лексеми (*Служебник, Часослов, Устав, Требник, Молитвослов*) — слов'янського. Дві мовні одиниці цієї групи утворюють генетично-дублетну пару: *Типікон/Устав*.

Проаналізуємо приклади:

Triodion (Ukrainian: *triod*), from the Greek word for ‘three odes.’ A *liturgical book* used in the Orthodox and Eastern Catholic churches on the 10 Sundays before Easter and on all the other days of Lent and the Easter period [Encyclopedia of Ukraine, vol. 5]

Етимологія назв церковних книг має неабияке значення при виборі способів їх перекладу. Так, грецьке походження більшості назв богослужбних книг зумовлює відтворення їх значень у більшості випадків за допомогою еквівалентних **відповідників-запозичень** (*Октоїх/Octoechos, Триодь/triodion*). Однак слід зазначити, що всі ці грецькі запозичення є лакунарними в західній богослужбній практиці та увійшли в англійський лексикон через переклади літератури східної богословської традиції (православної та католицької). Саме тому при відворенні назв богослужбних книг англійською мовою можливе поєднання декількох способів: **транслітерації + експлікація** (*octoechos/a book with songs; triodion/a service book*).

Щодо назв богослужбних книг з слов'янською основою, то тут перекладацькі рішення ідентичні (*Чинovníк/Chynovnik, a church service book, Служебник/Sluzhebnik/priest's Service Book, Часослов/Horologian/a Book of Hours, Типікон/a book of church rules*). Одиниця Молитвослов перекладається англійською описовим способом з використанням граматичної трансформації (*Prayer Book*).

Існує ще одна церковна книга, яка називається **Життя святих**. Її назва зазвичай передається у англійській мові як *Lives of the Saints*:

*There are volumes on **lives of the saints** in the Orthodox tradition. They may be used very fruitfully for the discovery of the meaning of the Christian faith and life* [Orthodox Church in America]

In these “lives” the Christian vision of God, man, and the world stands out very clearly [Orthodox Church in America]

Англомовна інтерпретація цієї одиниці досягнута, як бачимо, за допомогою перекладацького прийому **генералізації** (*жумія/lives*). Не зважаючи на те, що у цьому випадку було передане денотативне значення лексеми, релігійна сема (*опис життя видатних святих*), передана тут архаїчною лексемою, залишилася нереалізованою. Тож можна констатувати певну перекладацьку втрату.

2.3.4 Переклад одиниць на позначення одягу священослужителів. До складу наступної групи в українській мові входять одиниці конкретної семантики на позначення служителів релігійного культу: *патріарх, митрополит, єпископ, архиєрей, священник, диякон, священнослужитель, пастор, ксендз тощо*. Ідентификатором в цій групі служить лексема *священнослужитель*, оскільки вона найбільш узагальнено виражає головне поняття. Через схожу церковну ієрархію в православній і католицькій церквах найменування їх церковних чинів частково співпадають.

Однак при перекладі в цій групі ідентификатором буде лексема **minister**, яка узагальнює головне поняття служителя церкви, який відправляє богослужіння та треби (*a person authorised to conduct religious worship*). Ця лексема перекладається, як бачимо, способом **перекладацького аналогу**.

Щодо протестантської церкви, то вона, відкинувши церковну ієрархію, пристосувала все ж її традиційну термінологію до своїх потреб. Внаслідок цього деякі з католицьких найменувань церковних чинів отримали дещо **інше значення** і вони не завжди є тотожними. Це видно на прикладі такої традиційної пари відповідників як **диякон** – **deacon**. Так, в православній церкві, це служитель культу найнищого ступеню священства, помічник священника. Аналогічне значення має ця одиниця і в католицькій церкві, тоді як в протестантстві, на відміну від православ'я та католицизму, словом *deacon* позначають не церковний чин, а церковну посаду помічника у світських справах. Проблему можуть представляти також такі одиниці, як *ієрей, протоєрей, ігумен, настоятель*. Іноді вони транслітеруються, однак частіше

передаються узагальнено за допомогою генералізації: ієрей та протоєрей замінюються на *priest*; ігумен, настоятель – на *abbot*.

Досить проблемною для перекладу є також група одиниць християнської лексики на позначення **одягу** священнослужителів. В українській мові це наступні лексеми: *омофор*, *епитрахилій*, *саккос*, *митра*, *стихар*, *орар*, *фелонь* тощо. Всі вони об'єднані спільним поняттям — ідентифікатором **облачення**, застарілою лексичною одиницею церковного вжитку.

Слід зазначити, що всі ці одиниці грецького походження і в більшості своїй передаються англійською мовою усталеними еквівалентними відповідниками (*phelonion*, *epimanikia*, *sakkos*, *stole*, *sticherion*).

Розглянемо декілька прикладів:

*The **Greek mitra** worn by bishops and some Russian clergy in the Eastern...*
[Britannica]

*Scholars have found that **miters** came into practice around 1100 C.E. When a bishop is ordained, **the miter** is blessed by the ordaining bishop before the ceremony* [Diocese of Bridgeport]

*...побий його, невігласа, святим твоїм **омофором!*** [Довженко О., с. 4]

*...my holy martyress, smite that dunderhead with your holy **omophorium!***
[Dovzhenko, p. 6]

*The second fundamental vestment for Christian clergy is the **stole or epitachelion** which goes around the neck and shoulders* [Orthodox Church in America]

Як бачимо, якщо в перших трьох прикладах значення лексем відтворюється усталеним словниковим відповідником, то в останньому для відтворення поняття **епатрихиль** використаний спосіб **еквівалентного відповідника** (*the stole or epitachelion*) та **експлікації** (*which goes around the neck and shoulders*).

Дослідження другого розділу показало, що найбільш складними при відтворенні значення християнських одиниць, є ті лексеми, що, в силу культурно-історичних причин є лакунарними в мові сприймача. Відносно української та англійської релігійних лінгвокультур це такі розряди християнської лексики як одиниці сакрального ономастикону, одиниці для відтворення назв богослужбової літератури, церковного одягу, начиння тощо. Всі вони є реаліями іншої культури для англомовного реципієнта і можливості відтворення їх значення зводяться в основному до наступного: транскрипції/транслітерації, калькування, експлікації, або описового перекладу, трансформаційний переклад.

Аналіз виявив, що перекладацькі рішення для одиниць сакрального ономастикону залежать від певних факторів. Так, еортоніми, в мотивації яких закладений один і той же посил в обох мовах, в своїй більшості відтворюються англійською мовою калькуванням. Теж саме можна сказати і про більшість іконімів та еклезіонімів. У разі, коли мотиваційні ознаки цих одиниць в двох лінгвокультурах різняться, необхідний пошук функціонального аналогу.

Теоніми та агіоантропоніми в основному відтворюються способом транслітерації у випадку однокомпонентності їх структури та калькуванням для багатоконпонентних одиниць. Часто також використовується комбінований спосіб - поєднання транслітерації та описового перекладу.

При відтворенні значення відповідних одиниць сакрального ономастикону (храму, ікони чи свята) необхідно перш за все робити це з огляду на адресата. Так, на наш погляд, прийом формальної транслітерації більш реальний для англомовного реципієнта, знайомого з українською релігійною культурою, або який професійно її вивчає. В іншому випадку необхідно обрати спосіб, який наблизить реципієнта до сприйняття лексем чужої культури - експлікація чи поєднання транслітерації та експлікації, що пояснить нову лексему

Для назв богослужбової літератури, церковного одягу та начиння (особливо для тих, що відсутні в англомовній релігійній культурі), основним способом англомовної інтерпретації будуть транскрипція, доповнена експлікацією, в деяких випадках — аналог.

Щодо одиниць на позначення основних богословських понять та догматів, то в цьому випадку найпоширенішим способом відтворення їх значення є пошук еквівалентного словарного відповідника.

ВИСНОВКИ

Аналіз проблеми інтегративної взаємодії таких соціальних феноменів як мова, культура і релігія дозволив встановити їх взаємозалежність та взаємопов'язаність, оскільки вони є способами пізнання світу людиною, з допомогою яких вона намагається знайти відповіді на вічні питання щодо суті свого існування. Ці питання особливо важливі для теорії та практики перекладу, адже перекладач має справу не тільки з міжмовними проблемами, але й міжкультурними, тож різниця мовних та релігійних картин світу складає проблематику для адекватного перекладу текстів релігійного характеру.

Вивчення проблеми української християнської лексики розпочалося, ще українськими лінгвістами в діаспорі, а пізніше плідно продовжилося в різних напрямках сучасних мовознавчих досліджень: лексико-семантичного, лінгвокультурологічного, лексикографічного тощо. Щодо розвідок порівняльного характеру в цій сфері, то їх корпус досить, на жаль, незначний і не носить системного характеру, а комплексне вивчення питань англomовного відтворення української християнської лексики обмежується лише спорадичними вузько-аспектними розвідками.

Різна термінологія щодо цього пласту спеціальної лексики, та використання варіативних термінів, що побутують в науковому обігу (релігійна, сакральна, богословська, богослужбово-обрядова, релігіоніми) призводить до непорозуміння та підміни одного поняття іншим. Як виявилось, ці поняття при всій своїй схожості, не синонімічні, а скоріше відображають певні відносини ієрархічного характеру. Тож, в руслі нашого найбільш релевантним є термін релігійна християнська лексика, який означатиме мовні одиниці, що вербалізують українську мовну та релігійну картину світу.

Систематизація української та англійської християнської лексики з етимологічної точки зору (за джерелом походження) дозволила констатувати схожі так і відмінні їх риси. Тематична класифікація, в свою чергу, показала відсутність у лінгвістів єдиної точки зору щодо цієї проблеми, довільне встановлення типології відповідної лексики та розподіл на розряди.

Переклад релігійних текстів є, з одного боку, чи не найбільш дослідженою проблемою в історії перекладання, зважаючи на багатовікову історію перекладів Біблії, однак він не може зводитися до поняття релігійний переклад в цілому. Вважаємо його повноцінною частковою теорією перекладу, де ряд понять і принципів не відрізняються від тих, що прийняті у загальній теорії перекладу.

Зроблена спроба випрацювати та аргументувати власну стратегію перекладу релігійної лексики, що полягає в наступному. Задля того, щоб не розчинитися в світовому релігійному просторі, з одного боку, та наблизити цільового реципієнта до необхідного сприйняття відповідних одиниць, з другого боку, перекладачу необхідно дотримуватися золоті середини між стратегією очужинення та стратегією доместикації та виважено балансувати між ними з огляду на адресата, характер тексту тощо.

Щодо конкретних перекладацьких рішень при англомовній інтерпретації українських християнських одиниць, було виявлено наступні закономірності. Найбільш частотними способами перекладу лексем на позначення основних християнських понять та догм а також певних власних імен та топонімів є пошук словникового еквівалента. Така тенденція обумовлена, перш за все, наявністю традиційних відповідників у кожній мовній системі, тож при перекладі не потребується використання буд-яких спеціальних перекладацьких прийомів.

Інтерпретація лексем сакрального ономастикону та деяких інших одиниць сфери конкретних християнських понять, що є лакунарними в мові сприймача, зводиться в основному до винайдення відповідників,

транскрипції/транслітерації, калькування, експлікації, Так, еортоніми, іконіміи та еклезіоніми в своїй більшості відтворюються англійською мовою калькуванням. У разі, коли мотиваційні ознаки цих одиниць в двох лінгвокультурах різняться, використовується пошук функціонального аналогу. Теоніми та агіоантропоніми здебільшого відтворюються транслітерацією, калькуванням, чи поєднанням цих способів.

Для одиниць на позначення назв богослужбової літератури, церковного одягу та начиння тощо, однією з поширених стратегій опису «чужої дійсності» основним способом англословної інтерпретації буде транскрипція, доповнена експлікацією. У деяких випадках також може застосовуватись аналог та лексична трансформація конкретизації, що допомагають англословному реципієнту краще зрозуміти той чи інший релігійний контекст.

Виконане дослідження дозволило також окреслити загальні труднощі перекладу відповідних одиниць та сформулювати ряд вимог до перекладача. Найбільшою проблемою є відсутність достатньої кількості авторитетних лексикографічних джерел та уніфікованого підходу до процесу перекладу лексики цієї сфери, тим паче, що навіть в існуючих словниках є проблем.

Наступна складність — це термінологічна варіативність самих християнських лексем, що незважаючи на відносну незмінність системи релігійної лексики, проявляється досить часто, особливо при інтерпретації лексем різних конфесій. І нарешті, це відсутність строгих рамок канонічного перекладу як такого і самостійна перекладацька діяльність різних християнських церков за кордоном, коли в кожному приході може існувати свій варіант перекладу того чи іншого тексту.

Щодо вимог до перекладача, во вони зводяться, по-перше, до особливої тактовності при взаємодії з такою делікатною сферою людського буття, як релігія, по-друге, до високого рівня володіння релігійно-догматичним матеріалом, адже за умови слабкої обізнаності з ним можливе виникнення серйозних перекладацьких помилок. Це в свою чергу, може призвести до як

до порушення релігійного смислу вихідного тексту, так і відтворення його культурних особливостей цілому.

В ході дослідження намітилися також нові перспективи вивчення проблеми:

- вивчення окремих розрядів сакральних онімів та інших груп християнської лексики у порівняльному аспекті;

- аналіз функціонування сакральної лексики в жанрово-стилістичній парадигмі та пов'язані з цим особливості перекладу;

- розроблення проблеми мовного варіанту Orthodox English.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

СПИСОК ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика. Санкт-Петербург, 2008. 55 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия : Издание 2-е, 1969. 607 с.
3. Баран Г. В. Релігійна лексика в поемі Тараса Шевченка «Гайдамаки». *Література та культура Полісся. Сер. : Філологічні науки*. Ніжин, 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkpfil_2014_75_25 (дата звернення 11.07.2021)
4. Бенкендорф Г. Д. Христос і християнство. *Семантика та прагматика концептів у мовах тоталітарних партій*. Київ : Києво-Могилянська Академія, 2004. С. 15-21.
5. Білоус Н. В. Лінгвокогнітивна модель перекладу теологічних текстів (німецько-український напрямок). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення 21.07.2021)
6. Бобирьова О. В. Релігійний дискурс : цінності, жанри, стратегії (наматеріалі православного віровчення) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Львів, 2007. 38 с.
7. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60 – 80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01. Київ, 2005. 245 с.

8. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60 – 80-х ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2005. 23 с.
9. Брутян, Г. А. Язык и картина мира. *НДВШ. Философские науки*. Варна, 1973. С. 108-115.
10. Бугаева И. В. Обозначения святости в ономастическом пространстве русского языка. URL: <https://www.portal-slovo.ru/philology/37388.php> (дата звернення 27.07.2021)
11. Булавина С. В. Русские устойчивые словосочетания, содержащие церковно-религиозную лексику: автореф. дис. ... канд. филол. наук 10.02.04. Воронеж, 2003. 20 с.
12. Вереш М. Т. Загальна лінгвістична характеристика християнсько-богословської системи. *Термінологічний вісник: вип. 2(2)*. – Київ, 2013. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51297/18-Veresh.pdf?sequence=1> (дата звернення 01.07.2021)
13. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII– XVIII ст. : монографія. Тернопіль : Джура, 2008. 424 с.
14. Влахов С., Флорін С. Непереводимое в переводе : монографія. Москва : Высшая школа, 1986. 384 с.
15. Ворона І. І. Характеристика української церковно-релігійної термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. № 23. Том 1*. Одеса, 2016. С. 14–16.
16. Гадомский А. К. Религиозный язык – теолингвистика – языкознание. *Учен. записки Таврического Национального Университета им. В. И. Вернадского, Т. 20(59), № 1*. Сімферополь, 2007. С. 287–293.

17. Галкина Т. Ю. Проблемы терминологии при переводе конфессиональных текстов иконографической литературы : Автореф. дис... канд. филол. наук: спец. 10.02.20. Москва , 2007. 20 с.
18. Гапон Л. О. Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького : Дисертація. Луцьк, 2017. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hapon_Lesia/Linhvistychna_spadschyna_Yaroslava-Bohdana_Rudnytskoho.pdf (дата звернення 21.06.2021)
19. Гарбовский Н. К. Теория перевода. Москва : МГУ, 2004. 544 с.
20. Гарбуз С. Спостереження над сакральною лексикою в Почаївському збірнику «Науки парохіальнія». *Християнство й українська мова: матеріали наукової конференції*. Львів, 2000. С. 157—165.
21. Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика. *Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*. Мюнхен, 1991. С. 99—146.
22. Горюшина Р. И. Лексика христианства в русском языке (системные отношения прямых конфессиональных и производных светских значений слов) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук 10.02.04. Волгоград, 2002. 36 с.
23. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию : Пер. с нем. Москва : Прогресс, 1984. 397 с.
24. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода. Москва, 1960. 400 с.
25. Гурська Д. В. Релігійна лексика у художньому дискурсі Галини Пагутяк: комунікативно-прагматичний аспект. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2013_32%281%29__11 (дата звернення 04.07.2021)

26. Демецька В. В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми : автореф. дис... док. філол. наук : спец. 10.02.16. Київ, 2008. 378 с.
27. Жерновой Є. Г. Релігійна термінологія сучасної французької мови: генеза, семантика, функціонування : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2003. 258 с.
28. Закреницька Л. А. Англійська християнсько-богословська терміносистема: генезис, структура, семантика : Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Хмельницький, 2011. 243 с.
29. Заремська І. М. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2011. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2011_7_90 (дата звернення 11.06.2021)
30. Кабакчи В. В. Православная тема в англоязычном межкультурном общении (Постановка проблемы). Москва, 2001. С. 86-89.
31. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
32. Кім А. Запозичення грецького та латинського походження в українській та англійській мовах. *Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції : Актуальні проблеми сучасної англійської мови за заг. ред. Ю.О. Омельчук*. Херсон, 2017. С. 84–88 URL: <https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx> (дата звернення 07.07.2021)
33. Ковтунець О. С. Актуалізація лексики української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ століття : Дисертація. Київ, 2017. 344 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kovtunets_Oksana/Aktualizatsiia_leksyky_ukrainskoi_literaturnoi_movy_kintsia_XX_-_pochatku_XXI_stolittia.pdf (дата звернення 24.06.2021)

34. Ковтунець О. С. Структурно-семантичний аналіз релігійної лексики(на матеріалах новітніх загальномовних словників). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Київ, 2016. С. 23–28 URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:lyEhgmХабуEJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення 21.06.2021)
35. Колодний А. М. Феномен релігії : природа, структура, функціональність, тенденції. Київ : Світ знань, 1999. 52 с. URL: https://kolodnyj2009.wordpress.com/2009/03/16/fenomen_religiji/ (дата звернення 28.04.2021).
36. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва : Наука, 1990. 103 с.
37. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Москва : ЭТС, 2002. 192 с.
38. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : Монографія. Київ–Івано-Франківськ, 2008. 390 с. URL: <https://kzigm.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/65/2018/04/> (дата звернення 06.05.2021).
39. Кришмарел В. Ю. Релігійна культура як складник історії України : основні поняття. *Український педагогічний журнал, № 4*. Київ, 2017. URL: <http://uej.undip.org.ua/upload/iblock/156/1565c3455e06a1f8e8c7003392ef724a.pdf> (дата звернення 14.06.2021)
40. Куза А. М. Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі : Дисертація. Львів, 2016. 212 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/dis_kuza.pdf (дата звернення 29.06.2021)
41. Кучер О. М., Медведь О. В. До використання терміна «Конфесійно-богословська термінологія». *Гуманітарний часопис: № 3/4*. – Харків, 2017. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:>

- NO4fElrhyl8J:nti.khai.edu/ojs/index.php/gch/article/download/225/258+&c
d=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення 04.07.2021)
42. Лесюк М. Мова і стиль українських перекладів книги псалмів. *Біблія і культура*. Чернівці, 2000. С. 133-138.
43. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство : підручник [Вид. 2-е, доп.]. Київ : Академвидав, 2008. 464 с.
44. Максименко Л. О. Проблема перекладацьких стратегій у навчанні письмового двостороннього перекладу. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія, Педагогіка, Психологія : Випуск 34*. Київ, 2017. С. 303–310.
45. Маланчук-Рибак О. Картина світу в категоріальній системі культурології. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 22. Львів, 2011. 363–374 С.
46. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ : Академія, 2012. 288 с.
47. Мацюк З. Сакральна лексика як об'єкт вивчення в курсі української мови як іноземної. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2010. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:p_0QXB29tTQJ:nbu.gov.ua/j-pdf/Nvchnusf_2010_506-508_45.pdf+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення 12.06.2021)
48. Мирончук О. Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному стилі української мови. *Сакральне слово : Культура слова № 72*. Київ, 2010. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12919/28-Mironchuk1.pdf?sequence=1> (дата звернення 05.07.2021)
49. Навальна М. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць*. Вип. 659. Романо-словянський дискурс. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. С. 14 – 17. URL:

- http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Gq7NmSuwCBcJ:eprints.zu.edu.ua/15873/1/navalna_konfes_2014.pdf+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення 05.07.2021)
50. Навальна М. Лексика української газетної періодики початку ХХІ ст. : джерела поповнення та стилістичне використання : монографія. Переяслав-Хмельницький: Видавництво «КСВ», 2018. 350 с.
51. Нідзельська Ю. М. Сутність культури, її головні функції та характеристики високо та низькоконтекстних культур через призму сучасного мовознавства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог. 2017. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7826/1/23.pdf> (дата звернення 10.04.2021).
52. Огієнко І. Українська церква: У 2 т.: Т. 1-2. Київ, 1993. 284 с.
53. Осинчук Ю. В. История богослужебно-обрядовой лексики украинского языка : Рукопись. URL: <https://smekni.com/a/50200-8/zapozichennya-v-polsky-relgyny-leksits-8> (дата звернення 07.07.2021)
54. Основы религиоведения (Под ред. Яблокова И.Н.). Москва, 1994. 69 с.
55. Павлова І. Лексика конфесійного стилю. Київ : Дивослово. – 2001. С. 18-24.
56. Петришина О. І. Мова проповідей Йосифа Сліпого : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Івано-Франківськ, 2007. 18 с.
57. Петькун С. М. Мова як складова людської культури в умовах світової глобалізації. *Наука. Релігія. Суспільство № 1'2012*. Київ, 2012. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/86819/16-Petkun.pdf?sequence=1> (дата звернення 06.05.2021).
58. Пивоваров Д. В. Філософія релігії. Москва : Академічний проект; Єкатеринбург : Ділова книга, 2006. 640 с.
59. Пітер Біл. Словник англійської термінології рукописів: 1450-2000. Оксфорд : Преса Оксфордського університету, 2018. 367 с.

60. Пітин В. М. Особливості репрезентації сакральної лексики в українській та французькій лексикографії. *Молодий вчений: науковий журнал*, № 3.1 (55.1). Дрогобич, 2018. С. 139–143 URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.1_55.1_2018.pdf (дата звернення 15.07.2021)
61. Полетаева Т. К вопросу генезиса христианской лексики в английском языке. URL: <https://www.academia.edu/37080519> (дата звернення 09.07.2021)
62. Пономарьова Л., Веретеннікова Р. Лексико-семантичне поле як спосіб уявлення мовної картини світу письменника на прикладі твору Генріха Сенкевича «Комо Грядеши». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2019. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/24_2019/part_2/18.pdf (дата звернення 30.04.2021).
63. Попович Н. Концептуально-трансцендентна еквівалентність як критерій оцінки якості конфесійного перекладу. *Актуальні питання гуманітарних наук : вип 13*. Дрогобич, 2015. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:j8kdw_P2-MEJ:https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9023/2/182 (дата звернення 21.07.2021)
64. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук, Киев : Ваклер, 2001. 656 с.
65. Пуряєва Н. В. Богослужбові переклади Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія : Філологічна*. Кам'янець-Подільський, 2017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienko_2017_14_49 (дата звернення 18.07.2021)
66. Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології : Дисертація. Київ, 2001. 286 с.
67. Ренчка І. Є. Семантичні та оцінні модифікації тлумачення релігійної лексики в сучасних словниках української мови. Київ, 2016. URL:

- <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/11395> (дата звернення 25.06.2021)
68. Рудик И. В. К вопросу о характеристике адресанта и адресата коммуникативного акта проповеди. *Проблеми семантики, прагматики та когнитивної лінгвістики*. Київ : Логос, 2004. С. 195–199
69. Склярёвская Г. Н. Лексика православия в современном русском языке : опыт лексикологического анализа и лексикографического описания. *Проблемы современной лексикографии*. Москва, 2012. URL: <https://nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/6249/06.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 15.07.2021)
70. Сепир, Э. Язык, раса, культура. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва, 1993. 656 с.
71. Спасенко П. В. Релігійна лінгвістика в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку. *Studia Linguistica. Випуск 7*. Київ, 2013. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Stling_2013_7_22.pdf (дата звернення 25.06.2021)
72. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття : (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
73. Струганець Л. Параметризація релігійної лексики в авторській автоматичній інформаційній системі. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : збірник наукових праць*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. С. 204–213.
74. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва, 2000. URL: <http://www.ffl.msu.ru/research/publications/ter-minasova-lang-and-icc/ter-minasova-yazik-i-mkk-BOOK.pdf> (дата звернення 02.06.2021)
75. Тодор О. Г. З практики слововживання. *Культура слова*. Київ, 2000. С. 155–168

76. Томіленко Л. М. Елігійна лексика в українській перекладній лексикографії 1918–1933 років (на прикладі іменників). *Вісник університету імені Альфреда Нобеля: Серія «Філологічні науки» № 2 (18)*. Дніпро, 2019. URL: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2019/2/21.pdf> (дата звернення 01.07.2021)
77. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. Москва : Наука, 1968. 312 с.
78. Хайдеггер, М. Время картины мира : Новая технократическая волна на Западе. Москва, 1986. С. 93–119.
79. Шевченко Л. Конфесійний стиль. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. 284 с.
80. Шейко В.М., Богущкий Ю.П., Германова де Діас Е.В. Культурологія : навчальний посібник. Харків : ХДАК, 2011. 473 с.
81. Шмігер Т. Релігійний переклад як галузь перекладознавства. *Іноземна філологія : вип. 129*. Львів, 2016. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:L1C3BEw0QB4J:publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/foreignphilology/article/download/608/1516+&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення 16.07.2021)
82. Юрковський М. Староукраїнська богословська термінологія. *Варшавські українознавчі записи*. Варшава, 1988. С. 74–83.
83. Ющишин О. І. Релігійна культура та її найвища цінність в епоху сучасних загальнокультурних трансформацій. *Наука. Релігія. Суспільство № 3'2010*. Київ, 2010. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33616/164-Yushchishin.pdf> (дата звернення 14.06.2021)
84. Яремчук А. Мовна картина світу - концептуальна картина світу - художня картина світу : параметричні ознаки й характер співвідношення. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2020. С. 69-76.

85. Яремчук С. Вивчення сакральної та богословської термінології на заняттях з української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2011. С. 117–120.
86. Яремчук С. Система богословських термінів: семантика лексем апостол, Біблія, Євангеліє. *Термінологія гуманітарних знань*. Львів, 2007. URL: http://vlp.com.ua/files/19_36.pdf (дата звернення: 19.06.2021)
87. Яремчук С. М. Система богословських термінів: семантика лексем архієпископ, архієрарх, архієрей, архімандрит. *Термінологія гуманітарних знань*. Львів, 2009. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2651/1/20.pdf> (дата звернення 19.06.2021)
88. Ярошенко Р. В. Специфіка природи псалма у контексті літературно-історичного розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Серія «Філологія» : науковий журнал*. Острог, 2011. URL: https://eprints.oa.edu.ua/327/1/20_11_8.pdf (дата звернення 25.06.2021)
89. Chesterman, A. *Translation strategies*. Amsterdam, Netherlands : Philadelphia, 1997. 219 p.
90. Derek Prince. *Husbands & Fathers. Redicover the Creator's Purpose for Men*. Ada : Chosen Books, 2000. 129 p.
91. Krings, H. P. *Translation Problems and Translation Strategies of Advanced German Learners of French (L2)*. Tubingen : Eds. J. House. S. Blum-Kaika, 1987. pp. 263– 76
92. Long, L. *The translation of sacred texts. The Routledge Handbook of Translation Studies*. London; New York : Routledge, 2013. pp. 464–474
93. Lörcher, W. *Translation performance, translation process, and translation strategies: a psycholinguistic investigation*. Tubingen, Germany : Gunter Narr Verlag, 1991. 307 p.

94. Naudé, J. Another view of recent developments in translation studies with special reference to the implications for Bible translation. *Acta Theologica*, 2. Bloemfontein, 2002. pp. 44–69.
95. Newmark P. A. Textbook of Translation : textbook. London : Pearson Education Limited, 2008. 292 p.
96. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens/Friedrich Schleiermacher. Friedrich Schleiermachers mmtliche Werke. Dritte Abteilung. Zur Philosopie. Zweiter Band. Berlin, 1838. pp. 207-245.
97. Venuti L. The Translator's Invisibility : A History of Translation. London; N.Y. : Routledge, 1995. pp. 353
98. Rev. Dr. Steven Bingham. Early Christian Attitudes Toward Images. Cambridge : Orthodox Research Institute, 2004. 332 p.
99. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge-New York-Melbourne : Cambridge University Press, 1987. 567 p.
100. Jacobson R. On Linguistic Aspects of Translation. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1959. P. 232-239.
101. Gill S.D. Beyond "the primitive" : The religions of nonliterature peoples. Oxford : Prentice-Hall, 1982. 128 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

102. Англо-русский словарь в помощь христианскому переводчику. Москва : «Духовное возрождение», 1997. 392 с.
103. Біблія або книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту. Из мови давньоєврейської й грецької на українську мову дослівно наново перекладена. (Переклад проф. Івана Огієнка). – Київ : Українське Біблійне Товариство, 2007. 1175 с.
104. Короткий релігієзнавчий словник. Київ : Наші книги, 2007. 128 с.
105. Новий Завіт (Ukrainian New Testament). Evangelical Bible Translators and Ministries, Toronto, 1990. 282 p.
106. Русско-английский словарь религиозной лексики. Москва : «Руссо», 2002. 520 с.
107. Словарь русской ономастической терминологии. Москва, 1978. 113 с.
108. Словник церковно-обрядової термінології. Київ, 2010. 453 с.
109. Философский словарь. Москва : Республика. 2003. 200 с.
110. Collins Cobuild Dictionary for Advanced Learners. 8th edition. N.Y. : Harper Collins Publishers, 2006. 1087 p.
111. Encyclopedia Britannica: URL: <http://www.britannica.com/>
112. Longman Dictionary of Contemporary English. London : Pearson Education Limited, 2005. 567 p.
113. Origins: a Short Etymological Dictionary of Modern. London, 1977. 132 p.
114. The Holy Bible. American Standard Version. Michigan : Grand Rapids, 1976. 288 p.
115. The Orthodox Study Bible. Nashville, Tennessee : Thomas Nelson Publishers, 1993. 187 p.

116. Англо-русский и русско-английский словарь Нового Завета. Санкт-Петербург, 2001. 254 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

117. Довженко О. Зачарована Десна. URL: http://ukrlit.org/faily/avtor/dovzhenko_oleksandr_petrovych/dovzhenko-zacharovana_desna.pdf (дата звернення 10.11.2021)
118. Парафіяльний Благовісник. URL: <https://www.uocofsaintgeorge.org/files/Bulletins-2020-2021/May-2-2021-HOLY-PASCHA-1.pdf> (дата звернення 10.11.2021)
119. Патерик Києво-Печерський за другою Касіянівською редакцією (1462 р.) Упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко. Київ, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/paterikon/pat08.htm> (дата звернення 10.11.2021)
120. Сліпий Й. Слідами Христа. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3103/file.pdf> (дата звернення 10.11.2021)
121. Шиляєва Т. Переклад лексики православної церкви в міжкультурній комунікації URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:J3gerkTyLDoJ:dspace.idgu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1485/1> (дата звернення 10.11.2021)
122. Antiochian Orthodox Christian Diocese of North America. Icon of the Mother of God “It Is Truly Meet”. URL: <http://ww1.antiochian.org/node/18991> (дата звернення 10.11.2021)
123. Britannica. Miter. URL: <https://www.britannica.com/topic/miter> (дата звернення 10.11.2021)
124. Cambridge University Press. The iconostasis in the republican Mosque : Transformed religious sites as artifacts of intersecting religioscapes, 18 July 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/271567757_The_iconostasis_in_the_republican_Mosque_Transf

- ormed_religious_sites_as_artifacts_of_intersecting_religioscapes (дата звернення 10.11.2021)
125. Catholic Advent. Dogmatic Theology. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/14580a.htm> (дата звернення 10.11.2021)
126. CBS News. U.S. bishops to discuss whether Biden, Catholic politicians should get Communion if they support abortion rights, 17 June 2021. URL: <https://www.cbsnews.com/amp/news/us-bishops-communion-abortion-rights-biden/> (дата звернення 10.11.2021)
127. Chicago Tribune. Mexico celebrates Day of the Dead after pandemic closures. URL: <https://www.chicagotribune.com/nation-world/ct-aud-nw-virus-outbreak-mexico-day-of-the-dead-20211031-hsphrszibngcbjehldhpggcrsa-story.html> (дата звернення 10.11.2021)
128. Church of St. Nicholas the Miracle Worker. Obukhiv, Kyiv Region. URL: <https://www.bizkontakte.com/UA/church-of-st-nicholas-the-miracle-067-269-0901> (дата звернення 10.11.2021)
129. Collins Dictionary. Altar. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-french/altar> (дата звернення 10.11.2021)
130. Denysenko N. Renewing the Liturgical Theology of Alexander Schmemmann. URL: https://www.academia.edu/37509647/_Renewing_the_Liturgical_Theology_of_Alexander_Schmemmann_ (дата звернення 10.11.2021)
131. Diocese of Bridgeport. Why Do Bishops Wear A Hat And Carry A Stick? URL: <https://www.bridgeportdiocese.org/why-do-bishops-wear-a-hat-and-carry-a-stick/> (дата звернення 10.11.2021)
132. Dovzhenko O. Enchanted Desna. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/English/Dovzhenko/Enchanted-Desna.pdf> (дата звернення 10.11.2021)

133. Encyclopedia of Ukraine, vol. 5. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CL%5CI%5CLiturgicalbook.htm> (дата звернення 10.11.2021)
134. Greek Orthodox Archdiocese of America. Saints and Feasts: George the Great Martyr and Triumphant. URL: <https://www.goarch.org/chapel/saints?contentid=29> (дата звернення 10.11.2021)
135. Greek Orthodox Archdiocese of America. Dormition of the Theotokos. URL: <https://www.goarch.org/dormition> (дата звернення 10.11.2021)
136. Griffin, S. D. Byzantine Liturgy and the Primary Chronicle. Dissertation: University of California. Los Angeles, 2014. URL: https://escholarship.org/content/qt61x629w1/qt61x629w1_noSplash_98390e1b0f68a0bb37e81b5fdda3d0e0.pdf?t=nli9aa (дата звернення 10.11.2021)
137. Holy Apostles Orthodox Christian Church. What is a Prayer Corner? URL: <http://holyapostles.online/common/post.php?EID=213> (дата звернення 10.11.2021)
138. Holy Assumption Orthodox Church. The Traditional Kadylo (Censer). URL: <http://www.saintmarysoca.org/traditional-kadylo--censer-.html> (дата звернення 10.11.2021)
139. IOCS. Institute for Orthodox Christian Studies. Cambridge. URL: <https://www.iocs.cam.ac.uk/iocs-international-conference-2021/> (дата звернення 10.11.2021)
140. Kallistos Ware. Commemoration of the Holy Fathers of the Seventh Ecumenical Council (787). the Holy Icons. URL: <https://pravoslavie.ru/49401.html> (дата звернення 10.11.2021)
141. Merriam-Webster. Holy Writ. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/holy%20writ> (дата звернення 10.11.2021)

142. Metropolitan Cantor Institute. Moleben. URL: <https://mci.archpitt.org/liturgy/Moleben.html> (дата звернення 10.11.2021)
143. New World Encyclopedia. Theotokos. URL: <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Theotokos> (дата звернення 10.11.2021)
144. Orthodox Church in America. Dormition or Assumption? URL: <https://www.oca.org/reflections/fr.-john-breck/dormition-or-assumption> (дата звернення 10.11.2021)
145. Orthodox Church in America. Hours, Compline and Nocturne. URL: <https://www.oca.org/orthodoxy/the-orthodox-faith/worship/the-daily-cycles-of-prayer/hours-compline-and-nocturne> (дата звернення 10.11.2021)
146. Orthodox Church in America. The Sacraments. URL: <https://www.oca.org/orthodoxy/the-orthodox-faith/worship/the-sacraments/the-sacraments> (дата звернення 10.11.2021)
147. Orthodox Church in America. The Saints. URL: <https://www.oca.org/orthodoxy/the-orthodox-faith/doctrine-scripture/sources-of-christian-doctrine/the-saints> (дата звернення 10.11.2021)
148. Orthodox Church in America. Vestments. URL: <https://www.oca.org/orthodoxy/the-orthodox-faith/worship/the-church-building/vestments> (дата звернення 10.11.2021)
149. Orthodox Church of America. Greatmartyr, Victory-bearer, and Wonderworker George. URL: <https://www.oca.org/saints/lives/2018/04/23/101184-greatmartyr-victory-bearer-and-wonderworker-george> (дата звернення 10.11.2021)
150. Parish of St. Nicolas the Wonderworker, Patriarchate of Moscow, Oxford UK. URL: <https://www.stnicholas-oxford.org/> (дата звернення 10.11.2021)

151. Robert K. Massie. Nicholas and Alexandra: The Classic Account of the Fall of the Romanov Dynasty. New York, Random House Publishing Group, 2011. 763 p.
152. Sacred Heart Catholic Church. The Solemnity of the Assumption of the Blessed Virgin Mary. URL: <https://sacredheartfla.org/seasonal/feast-days-solemnities/the-solemnity-of-the-assumption-of-the-blessed-virgin-mary/> (дата звернення 10.11.2021)
153. Schememann, A. The Eucharist: Sacrament of the Kingdom. URL: <https://www.goodreads.com/work/quotes/609945-the-eucharist-sacrament-of-the-kingdom-sacrament-of-the-kingdom> (дата звернення 10.11.2021)
154. Slipyj J. An Imitation of Christ. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23955/file.pdf> (дата звернення 10.11.2021)
155. St. Andrew Antiochian Orthodox Church. Orthros : Matins. URL: <https://standrewlexington.org/matins/> (дата звернення 10.11.2021)
156. St. Barbara Greek Orthodox Church. Church Architecture. URL: https://www.saintbarbara.org/our_faith/orthodox_worship/church-architecture (дата звернення 10.11.2021)
157. St. Ignatius Brianchaninov. Five Orthodox Words I Wish Everyone Knew (by Grace Brooks) URL: <https://myocn.net/five-orthodox-words-wish-everyone-knew/> (дата звернення 10.11.2021)
158. St. Joseph the Betrothed Ukrainian Catholic Church. What is a Holy Mystery? URL: <https://stjosephukr.com/mysteries/> (дата звернення 10.11.2021)
159. St. Nicholas Ukrainian Catholic Church, Elmira Heights, NY. URL: <http://www.stnicholasukrainianchurch.org/> (дата звернення 10.11.2021)
160. St. Peter and Paul Orthodox Church. St. Olga, Princess of Russia - Feast Day : July 11. URL: <https://www.sspeterandpaulsyracuse.com/the-saints-in-our-church/crgfnghr3q5gtm0хxc0mk18408rg47> (дата звернення 10.11.2021)

161. St. Stephen's Armenian Apostolic Church of Greater Boston. The Armenian Apostolic Church. URL: <https://soorpstepanos.org/the-armenian-apostolic-church/> (дата звернення 10.11.2021)
162. St. Vladimir Ukrainian Orthodox Cathedral. 2019-03-29 Myrrh Seeping Icon Visited Our Parish. URL: <https://www.stvladimirs.org/parishlife2019> (дата звернення 10.11.2021)
163. The Catalogue of Good Deeds. The Meaning of the Great and Holy Friday. URL: <https://blog.obitel-minsk.com/2017/04/the-meaning-of-great-and-holy-friday.html> (дата звернення 10.11.2021)
164. The Church of St. George the Victorious in front of Kiev Passenger Railway Station. URL: <https://www.alamy.com/the-church-of-st-george-the-victorious-in-front-of-kiev-passenger-image62274285.html> (дата звернення 10.11.2021)
165. The Paterik of the Kievan Caves Monasteries. Translated by Muriel Heppell. English Translations Volume I. Ukrainian Research Institute of Harvard University : Harvard University Press. USA, 1989. 322 p. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11678/file.pdf> (дата звернення 10.11.2021)
166. Ukrainian Orthodox Church in Canada. Вісник. URL: https://uocceast.ca/bishop_andriy/articles/on-the-meaning-of-church-candles/ (дата звернення 10.11.2021)
167. Ukrainian Orthodox Church of the USA. URL: https://www.uocofusa.org/news_211021_1 (дата звернення 10.11.2021)
168. Union of Orthodox Journalists. Elder Hilarion of Athos: On the demon-possessed and the sign of the Cross. URL: <https://spzh.news/en/istorija-i-kulytrua/59691-afonskij-starec-ilarion-o-besnovatyh-i-krestnom-znamenii> (дата звернення 10.11.2021)

SUMMARY

The presented paper is dedicated to the analysis of the Ukrainian Christian vocabulary of the religious Christian sphere.

The main aim of work is to establish patterns and identify the mechanism of the English-language translation of Ukrainian lexical units of the religious Christian sphere.

The purpose of the study led to the implementation of specific tasks:

- to establish the basic provisions of interaction of language, culture and region;
- to study the history of the study of Christian vocabulary in domestic linguistics;
- to conduct a genetic analysis of Christian vocabulary in Ukrainian and English and identify their general and specific features;
- outline thematic groups of Ukrainian Christian vocabulary;
- describe the directions and strategies of translation of a religious text;
- to determine the main ways of English-language reproduction of units of Ukrainian Christian vocabulary;
- scientifically argue the strategy and mechanisms of translation and their feasibility.

The results obtained:

During the study, 2 groups of typological classification were identified – genetic (M. Yurkovskiy, I. Pavlova, T. Poletaeva, etc.) and thematic classification (O. Kovtunets, Y. Brailko, N. Puriaieva, etc.).

The most frequent ways of translating tokens to denote basic Christian concepts and dogmas, as well as certain proper names and onyms, is to search for a dictionary equivalent.

The interpretation of the lexical units of the sacred onomasticon and some other units of the sphere of specific Christian concepts, which are lacunar in the language of the receiver, is reduced mainly to the invention of equivalents, transcription/transliteration, tracing, explication.

Key words: *religious vocabulary; world picture; theological dogmas; church system; sacred onomasticon; equivalent equivalent*

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, _____,
студент(ка) ___ курсу магістратури, форми навчання _____,
факультету _____, спеціальність _____, освітньо-
професійна програма _____, адреса електронної
пошти _____,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему
« _____ »

відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою Інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) _____